

Розділ 4. ДУХОВНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ.

Тема 1. РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА НАУКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ .

Тема 2. НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА І ТЕАТР.

Тема 3. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА.

Тема 4. ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВА КУЛЬТУРА У СЕЛІ ТА МІСТІ.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ.

Основні дати розділу

1784 р. – відновлення роботи Львівського університету
1798 р. – вийшла

друком «Енеїда» Івана Котляревського

1805 р. – заснування й початок роботи Харківського університету

1815 р. – засновано перший аматорський театр у Полтаві

1817 р. – закриття Києво-Могилянської академії

1834 р. – засновано Київський університет

1843 р. – розпочала роботу «Комісія для розбору давніх актів» у Києві

1848 р. – відкриття кафедри української мови і літератури при Львівському університеті

Тема 1. Розвиток освіти та науки на українських землях.

1. Особливості розвитку культури.

Багата *українська культура з II половини XVIII ст. почала виявляти ознаки занепаду*. Це давалося взнаки і в колишній Гетьманщині, і в Правобережній Україні, зокрема у західних землях.

Поступово *занепадала традиційна українська культура західних міст*. Книгодрукування, яким колись пишалися Львів, Острог, Перемишль, *згасло*. Літературна мова *ледь жевріла* в церковнослов'янщині. Поступово у Східній Україні *єдиним засобом літературного спілкування стає російська*, у Західній — *польська й латинська*, у Закарпатті — *латинська й угорська мови*.

Царський уряд, ліквідувавши політичну автономію України, *поставив собі на меті повністю нівелювати й український народ, влити його у великоросійську націю*

Намір російського самодержавства асимілювати Україну здійснювався у **двох напрямках: політичному та ідеологічному**. Якщо **політичний** виражався у *ліквідації залишків державності*, то **ідеологічний** напрям мав три об'єкти *політичний лад, релігію та історію*. Треба було переконати свій народ, близьких та далеких сусідів, що найкращий лад для України — самодержавний, що їхня національна ідентичність з росіянами підтверджується релігійною єдністю — православ'ям — і що Україна — це Південна Росія, Малоросія, споконвічна російська земля, яка не має власної історії, мови, культури

Помітний *вплив на формування суспільно-політичних поглядів* середини XIX ст. *спричинило Кирило-Мефодіївське товариство*, проголосивши ідею слов'янської федерації. Товариство активізувало *зацікавленість суспільства історією слов'ян, їхніми мовами, культурою*. М. Костомаров і його однодумці вважали, що саме рідна мова має стати важливою підоймою народної освіти.

Прогресивна *західноукраїнська інтелігенція* ідею національного відродження пов'язувала з *просвітою народу на засадах мови, літератури, духовного розвитку*

Проголосили цю платформу члени гуртка, що склався у Львові на початку 30-х років і був названий сучасниками *"Руською трійцею"*.

Великим історичним здобутком української літератури кінця XVIII — початку XIX ст. було **впровадження у культурне життя нації нової української літературної мови, заснованої на живій мові народу, його фольклорі та певних "книжних" елементах, успадкованих з минулого**.

Проте як ніхто інший *підніс і розширив національну самосвідомість українського народу Тарас Шевченко*. *Поезія* великого співця України *будила національно-патріотичні настрої* української молоді, доти зрусифікованої або спольщеної, інертно-байдужої до рідної мови та культури.

2. Розвиток освіти.

У I половині XIX ст., незважаючи на асиміляторську політику російського та австрійського урядів, розвиток української культури вийшов на новий рівень.

Хоча запровадження української мови в освітніх закладах у Наддніпрянській Україні було неможливим, мережа освітніх установ розширювалася.

Освіта	Наддніпрянська Україна	Західноукраїнські землі
Початкова	Парафіяльні училища для дітей «нижчих станів», повітові училища для дітей «купців, ремісників та інших міських обивателів»	Елементарні школи: у селах - парафіяльні однокласні, у містечках — тривіальні трикласні, у великих містах — чотирикласні головні та нормальні школи
Середня	Гімназії. Навчання було платним. Здійснювалося російською мовою. Спеціальна заборона приймати до них вихідців із кріпосних селян. Усього в Наддніпрянщині в I половині XIX ст. діяло 19 гімназій, де навчалось 4 тис. учнів.	Гімназії. Навчання було платним. Здійснювалося німецькою мовою. Усього в Східній Галичині діяло вісім гімназій, на Закарпатті — дев'ять, у Північній Буковині — одна.

Вища	Києво-Могилянська академія (ліквідована 1817 р.), Харківський (1805) та Київський (1834) університети. Ліцеї у 9-річному курсі поєднували гімназичний та університетський курси: Волинський (1805), Рішельєвський (1818), Гімназія вищих наук (1820)	Львівський університет, Реальна (торговельна) академія (1817), Львівська Технічна академія (1844), Кременецький ліцей (1805). Викладання здійснювалося німецькою мовою.
------	--	---

Розвивалася жіноча освіта, яка існувала окремо від чоловічої. Були засновані *Харківський, Полтавський, Одеський, Київський і Керченський інститути шляхетних дівчат*.

Однак вища і середня освіта мали елітарний характер. Здобути її могли тільки заможні верстви населення. До того ж царський уряд обмежував доступ до вищої і середньої освіти представникам простолюду. Обмеженою була й можливість дістати навіть початкову освіту, оскільки початкових шкіл в селах не вистачало. Тому зростала кількість неписьменних.

У *Західній Україні* після революції 1848-1849 рр. почали відкриватися *недільні школи для дорослих*, де *викладання велося українською мовою*. Хоча українська мова викладалася в школах, вивчення її тут не було обов'язковим.

Важливим науковим осередком Західної України стала культурно-освітня установа під назвою «**Львівський інститут Оссолінських**». Засновником був граф **Максиміліан Оссолінський** – польський просвітитель, бібліограф, літературознавець та історик. Інститут мав *бібліотеку музей та друкарню*. В бібліотеці були книги з історії, філософії, літератури, географії і права. Музей славився археологічними пам'ятками, нумізматичними експонатами, колекцією стародавньої зброї, картинами, гравюрами та скульптурами. Інститут Оссолінських був просвітницьким центром того часу.

Бібліотека та музей Оссолінських у Львові. Із літографії К. Ауера

3. Києво-Могилянська академія.

У кінці XVIII — на початку XIX ст. у Києві продовжувала існувати духовна академія, яка підготувляла вчене духовенство. Поряд з богословськими дисциплінами в ній викладали *математику, природознавство, фізику, географію, історію, астрономію, давні і нові мови, а також «початкові правила медицини»*. Частина студентів Київської академії для продовження своєї освіти вступала в університети, Петербурзьку медико-хірургічну академію та інші вищі учбові заклади.

У 1814 р. вийшов новий статут для духовних академій, згідно з яким вони призначались виключно для богословської освіти і підготовки духовенства. Програма Києво-Могилянської академії була дуже урізана за рахунок вилючення точних і гуманітарних наук, у зв'язку з цим у ній помітно скоротилась кількість слухачів.

У 1817 р. вона була *закрита*. Замість неї створена руська православна духовна семінарія, з 1819 р. – духовна семінарія, яка проіснувала до початку 1920 р. Відновив свою роботу навчальний заклад лише у 1919 р.

4. Харківський університет та його наукова діяльність.

У 1805 р. був заснований та розпочав свою роботу **Харківський університет**.

Одним із *засновників* Харківського університету був відомий вчений, винахідник,

освітній і громадський діяч **В.Н.Каразін** (1773-1842 рр.). Університет складався спочатку з чотирьох факультетів: словесного (пізніше історико-філологічний), юридичного, математичного і медичного. **Першим ректором** університету був професор словесності **І.С.Рижський**. З самого початку свого існування університет став значним центром освіти і науки в Україні та Півдні Росії. Він провадив навчальну і наукову роботу, контролював школи Харківського учбового округу, до складу якого входили губернії Лівобережної і Південної України, Крим, Земля Війська Донського і Кавказ, і здійснював

Харківський університет, фото XIX ст.

цензурний нагляд за всіма виданнями, які виходили в межах округу.

Проте царський уряд відпускав на утримання університету так мало коштів, що він довго не міг розгорнути нормальної навчальної роботи, ні діяльності своїх допоміжних закладів. Відсутність клінік, лабораторій та інструментів протягом ряду років не давала змоги налагодити роботу медичного відділу, на якому в 1809 р. було тільки три студенти.

В університеті працювали талановиті професори, які стояли на рівні досягнень науки того часу. Серед них слід назвати **професора математики**

Т.Ф.Осиповського, який **Василь Каразін** працював в університеті з часу його заснування, а в **1813-1820 рр.** він був його **ректором**. Йому належить тритомний **«Курс математики»**. Праці Осиповського відіграли визначну роль в розвитку математичної

науки.

Початок дослідження питань **хімії** в університеті поклав **О.І.Ходнєв**. Важлива роль в університеті належала **М.М.Бекетову**. В галузі великих результатів досяг професор **В.М.Черняєв**, обґрунтував значення лісів України для господарства рівноваги; в розвитку **геологічних наук** – професор створив гідрогеологічну карту Харківщини, що налагодженню водопостачання міст.

З **1842 по 1847 р.** кафедру **славістики** в Харківському університеті очолював **Ізмаїл Іванович Срезневський**, який пізніше перейшов у **М.В.Остроградський** Петербурзький університет. Він одним з перших почав займатися вивченням української народної творчості, багато працював над історією російської мови.

За час з 1805 по 1851 р. Харківський університет закінчило до 3 тис. чоловік, з яких близько 500 стало вчителями і 66 дістало згодом професорське звання. Найвидатнішими серед останніх були **лікар Ф.І.Іноземцев**; **математик М.В.Остроградський**, праці якого присвячено аналітичній механіці, гідромеханіці, математичній фізиці, математичному аналізу і теорії диференціальних рівнянь, створив ефективну школу прикладної механіки; **філолог О.О.Потебня**, який розробляв питання теорії словесності, фольклору, етнографії, фонетики, граматики.

5. Київський університет.

Відкритий у 1834 р., Київський університет ім. Св. Володимира спочатку мав один **факультет** з двома відділами - **історико-філологічним і фізико-математичним**. В наступному році відкрився **юридичний факультет**, а в 1840 – **медичний**. Першим ректором Київського

університету був видатний український вчений природознавець, філософ, історик, фольклорист і письменник **М.О.Максимович (1804-1873 рр.)**.

При Київському університеті існував музей старожитностей; згодом було відкрито фізичний, мінералогічний, зоологічний та інші кабінети, створено ботанічний сад, збудовано університетську обсерваторію та анатомічний театр.

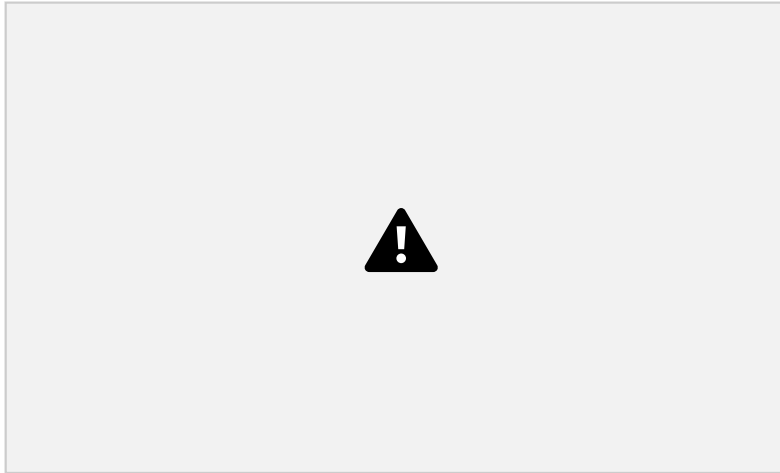
У 1845-1846 університетської працював якого університет 1939 р.

В різні часи в викладали історики М.Максимович, В.Антонович, математики М.Боголюбов, фізик С.Реформатський, М.Склясовський відомих випускників

М.Старицького та М.Рильського, композитора М.Лисенко.

Посилення кріпосницької реакції в Росії після поразки революції 1848 р. в Західній Європі торкнулося і вищих учбових закладів. Згідно з «Правилами», введеними у 1849 р., в університетах скоротились програми суспільних наук. Було припинено викладання філософії; логіку і психологію почали викладати професори богослов'я. харківський і Київський учбові округи були на кілька років передані в підпорядкування генерал-губернаторам.

У задумі організації цих університетів малися на увазі поширення «общерусской» культури. Але фактично ці навчальні заклади відіграли протилежну роль: дали змогу не тільки російській, але й місцевій молоді ознайомитися як із офіційно викладеною, так зі своєю історією.

рр. співробітником археографічної комісії Т.Г.Шевченко, на честь було перейменовано у

університеті та філологи М.Костомаров, М.Драгоманов, В.Єрмаков, М.Авенаріус, хімік медик та багато інших. Серед імена письменників

Київський університет, фото XIX ст.

Документи та матеріали.

Микола I з приводу відкриття Київського університету.

«Університет – це мій твір, але я перший покладу на нього руку, якщо здається, що він не відповідає своєму призначенню. А призначення університету – поширювати російську культуру».

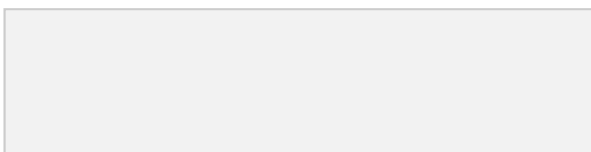
Завдання.

- 1) Прочитайте документ.
- 2) Яке основне призначення університету на думку російського імператора?
- 3) На основі отриманих знань з попередніх тем (національно-визвольний рух), доведіть або спростуйте те, що університет виконував своє призначення.

6. Львівський університет.

Робота Львівського університету була відновлена у 1784 р. за наказом австрійського імператора Йосифа II.

Університет складався з **філософського, теологічного, юридичного факультетів**. Термін навчання становив 4 роки. Викладання в університеті проводилося латинською, німецькою, польською мовами. На початку 40-х років XIX ст. на всіх факультетах навчалося 1184 студента, серед яких було близько 400 українців.

Австрійський уряд не чинив перешкод для вступу українців лише на богословський факультет, щоб готувати з них сільських священиків.

1805 року уряд перевів університет зі Львова до Кракова. Замість нього у Львові протягом 1805-1817 рр. існував ліцей з **філософським, хірургічним, юридичним і теологічним відділами**. Але програма ліцею не відповідала вимогам, що ставилися перед вищою освітою, і тому у **1818 р. університет у Львові відновили**. У 1825 р. була відкрита кафедра польської мови та літератури. При **Львівському університеті з 1848р.** працювала **кафедра української мови і літератури**.

7. Розвиток історичної науки.

Серед інших галузей наук певного розвитку в Україні набрала історія. З середовища українського

дворянства вийшла **анонімна «Історія Русів»**, що стала відомою у 20-х рр. XIX ст. в рукопису і була надрукована в Москві у 1846 р. Вона дає огляд історії України з давніх часів до 1769 р. «Історія Русів» була написана художньою образною мовою, привернула увагу Пушкіна, Шевченка та багатьох інших письменників і учених (більш докладніше у § 4).

У **1822 р.** вийшла в світ написана істориком **Д.М. Бантиш-Каменським «Історія Малої Росії»** у 4 томах, у якій відбулася перша спроба наукового дослідження історії України.

Протягом

5-томна праця **М.А.Маркевича «Історія** викладається історія України з найдавніших Головним джерелом для написання твору стала Д.М. Бантиш-Каменського. 3 та 5 томи містять примітки, опис джерел, списки генеральної духовенства, хронологічні таблиці зберігають Науковий інтерес становить зібрана Маркевичем історії України XVII – XVIII ст.

У 30-50-х рр. XIX ст. цілий ряд праць **А.О.Скальковський, «Хронологічний огляд краю», «Історія Нової Січі або нового Коша** був зібраний великий фактичний матеріал з історії Новоросії. Проте він висвітлював події російської офіційної науки. Негативно оцінював гайдамацький рух. Але під час співпраці з журналом «Киевская старина» погляди Скальковського зазнали певної еволюції.

Важливе місце в українській історіографії I половини XIX ст. займають праці **О.М.Марковича**. Він опублікував збірку документів сімейного архіву, зокрема частину

щоденника свого діда – **«Щоденні записки**

генерального підскарбія Я.Маркевича», а також дослідження про дворянський стан Чернігівської губернії. У своїх працях Маркович подає стислий виклад історії козацтва, торкається питання про закріпачення селян Лівобережної України.

Видатним істориком 30-50 рр. XIX ст. був **М.О.Максимович**. Досліджуючи історію Київської Русі, він рішуче боровся проти норманістських поглядів щодо походження слов'ян і Давньоруської держави. Чимало праць він присвятив історії українського козацтва, визвольній боротьбі українського народу проти Речі Посполитої.

Микола Маркевич

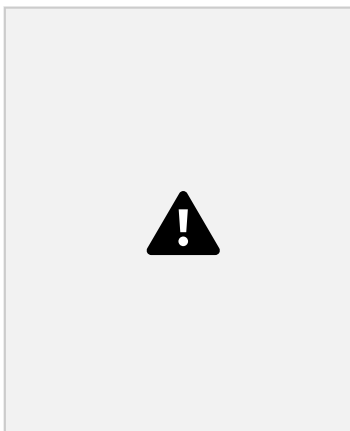
Багато зробив Максимович і для розвитку археології в Україні. Йому належать такі праці як *«Нарис Києва»*, *«Листи про гетьмана Б.Хмельницького»*, *«Археологічні записи про Київ та околиці»*. Максимович поклав початок українській фольклористиці, видавав збірки пісень. Як мовознавець опублікував низку статей про класифікацію слов'янських мов.

Максимович був ще і відомим ботаніком. Перебуваючи професором Київського університету він висловив думку, що людина спроможна пізнати матеріальний світ. Він був одним із ранніх попередників еволюційної теорії англійського вченого Чарльза Дарвіна.

Ще одним видатним українським письменником цього періоду є кріпак, автор багатьох праць з історії України *«Хмельницький»*, *«Руїна»*, *«Гетьманство»* багато ін. історичні дослідження присвячені земель XVI – XVIII ст. Характерною що вони базуються на документальних

Поряд з цим в Україні значно база історичної науки, створюється ряд Києві почала роботу *«Комісія для розбору учасниками»* якої були *М.Максимович*, *М.Берлінський* та ін. Вона зібрала і видала протягом року значну кількість історичних документів, ряд літописів та інших джерел з історії України.

Розширенню джерельної бази історії України сприяла видавнича діяльність *О.М.Бодянського*. Зокрема, він *надрукував «Історію Русів»*, *«Літопис Самовидця»* та багато інших джерел.

істориком, етнографом та *М.І.Костомаров*, колишній таких як *«Богдан Юрія Хмельницького»* та вивченню історії українських особливості цих праць є те, матеріалах.

розширюється джерельна архівосховищ. У *1843 р.* у *давніх актів*, активними *М.Костомаров*, *Т.Шевченко*,

О.М.Бодянський

Висновки.

Колонізаторська, антиукраїнська політика царизму, незважаючи на всі зусилля її організаторів та виконавців, була неспроможна знищити волелюбні змагання українського народу. Ідеї національного відродження хоч і поступово, але неупинно поширювалися.

Переконливе свідчення цього — зміни у **сфері освіти, культури**. Продовжував свою славу освітянську діяльність **Львівський університет**, який знов розпочав працювати у **1784 р.**, де у наслідок революції **1848 р.** в Австрійській імперії було **відкрито кафедру української мови та літератури**.

У **1805 р. в Харкові** був відкритий вищий навчальний заклад — **університет**. Важливою подією в історії української науки й культури стало заснування у **1834 р. Київського університету** св. Володимира. Його **першим ректором** став відомий природознавець, історик та етнограф **М. Максимович**. Він відіграв провідну роль у створенні **Тимчасової комісії для розгляду давніх актів**, де працювали, зокрема, **М. Костомаров**, **Т. Шевченко**, **М. Берлінський**. Завдяки їхнім зусиллям був створений архів, що містив багато цінних документів з історії України. Визначні вчені працювали в Харківському університеті. Серед них — славіст **І. Срезневський**, хімік **В. Каразін**, математики **Т. Осиповський** та **М. Остроградський**.

Вагомий внесок у дослідження історії України зробили **М. Костомаров**, **М. Маркевич**, **М.Максимович та інші**. Започаткувавши українську школу істориків, вони науково обґрунтували історичну самобутність українського народу, його культури.

Питання для самоконтролю

1) Які ви знаєте вищі і середні навчальні заклади:

Середні

Вищі

1. _____?

1. _____?

2. _____?

2. _____?

2) Кого із видатних українських істориків того часу ви знаєте?

3) Складіть розповідь про культурно-освітню установу – інститут Оссолінських.

4) Правильно проставте авторів історичних праць:

1. М.Костомаров,
2. М.Максимович,
3. А.Скальковський,
4. М.Маркевич,
5. Д.Бантши-Каменський,

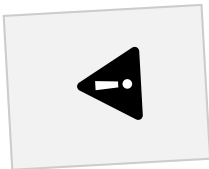
- а) «Руїна»,
- б) «Історія Малої Росії»,
- в) «Історія Нової Січі»,
- г) «Богдан Хмельницький»,
- д) «Історія Малоросії»,
- е) «Нарис Києва»,
- є) «Листи про гетьмана Б.Хмельницького».

5) Заповніть таблицю «Розвиток науки»

Імена вчених

Галузь діяльності та наукові дослідження

- 6) Які навчальні заклади поєднували викладання за гімназичним та університетським курсами?
- 7) Хто був першим ректором Київського університету?
- 8) Який громадський діяч і вчений був ініціатором створення Харківського університету?
- 9) Які зміни відбувалися у Львівському університеті в I половині XIX ст.?
- 10) У яких галузях науки здобув визнання Михайло Максимович?
- 11) Опрацюйте карту № 7 та назвіть які ще середні та вищі навчальні заклади діяли в Україні у I половині XIX ст.? Які наукові товариства крім вище згаданих були відкриті та працювали? Чим, на вашу думку, вони займалися?

Словник термінів.

Славістика – сукупність наукових дисциплін про мови, літературу, фольклор, історію, матеріальну та духовну культуру слов'янських народів.

Теологія – сукупність релігійних доктрин та вчень про сутність та дії Бога.

Філологія – область знань, що вивчає писемні тексти та на основі їх змістовного, мовного та стилістичного аналізу вивчає історію та сутність духовної культури даного суспільства.

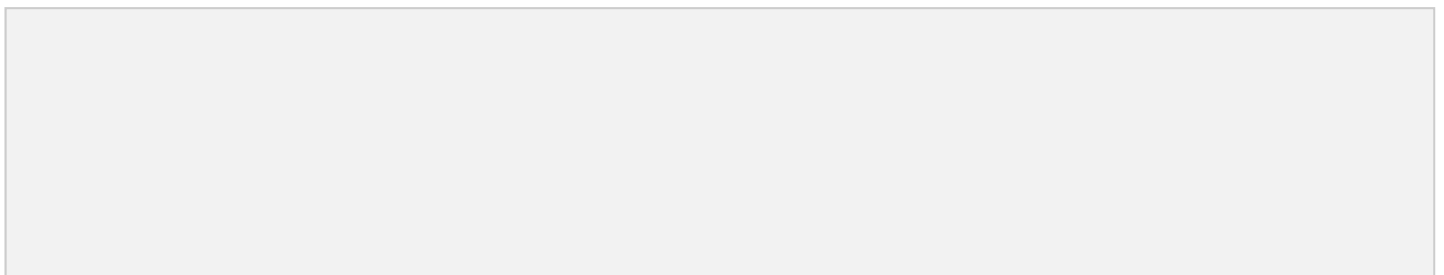
Віконце допитливих.

Шукачі давнини.

Так само, як *на Наддніпрянщини, на Західній Україні учені духовники шукали давні документи, щоб боронити права своїх церков і монастирів*, щоб мати готові докази проти претензій своїх противників. Але історичних джерел знаходили небагато. Полетика писав: «Всюди стараюся розшукувати свідчення, що відносяться до української історії, але мало їх знаходжу. До цього часу не маємо повної історії нашої батьківщини. Вірні й важливі сліди її погубилися завдяки спустошенню нашої країни».

У ці часи зростають дослідження місцевої історії, *появляються статті й цілі праці, що вивчають минуле міст, містечок і навіть сіл*. Це було ще можливо виконати. При цьому автори цікавляться тими пам'ятками минулого, що збереглися в цілості чи руїнах, - замками, городищами, печерами, будовами невідомого походження, незрозумілими написами. Не знаходячи вивчення в історичних хроніках, вони охоче *зверталися до народних переказів і легенд* і там шукали відповіді на свої питання. Так зростають дослідження над народною словесністю, народжуються етнографія і мовознавство.

Карта № 7

Тема 2. Нова українська література і театр.

1. Розвиток нової української літератури та мовознавства.

Складаємо простий або розгорнутий план на тему «Розвиток нової української літератури та мовознавства»

- Зверніть увагу на тему плану, який ви повинні скласти. Уважно прочитайте текст і виберіть з нього лише той матеріал, який відповідає темі плану.
- Розпочинайте складати план лише тоді, коли з'ясуєте зміст матеріалу в цілому.
- Залежно від того, який вид плану (простий або розгорнутий) необхідно скласти, оберіть один з двох запропонованих шляхів:
 - а) якщо потрібно скласти простий план, то переділіть текст на логічно завершені частини; знайдіть у кожній з них головну думку; чітко,
 - б) якщо план розгорнутий, у кожній з логічно завершених частин тексту вирізніть декілька положень, які розкривають головну думку; сформулюйте і запишіть головні думки у вигляді пунктів плану. А положення, що їх розкривають як підпункти.
- 4. Перед тим, як записати план, перевірте, чи всі головні ідеї тексту знайшли у ньому відображення.

На початку XIX ст. панівні кола як *Російської*, так і **Австрійської імперії**, щоб повністю *денаціоналізувати український народ*, усіма засобами *намагалися знищити* його першооснову – *рідну мову*. російський царизм заборонив навчання українською мовою, усілякого переслідування зазнавали українські пісні, звичаї, народний епос. Усупереч цим шовіністичним намаганням, представники національно-свідомої української інтелігенції наполегливо боролися за збереження й подальший розвиток народних традицій. Велику роботу в цьому напрямку проводили **М.Максимович, І.Срезневський, О.Павловський** та ін.

Аналогічні процеси відбувалися й на західноукраїнських землях, що перебували в складі Австрійської імперії. У цей час першу в Галичині *граматику української мови підготував І.Могилюницький*. Його дослідження підтримав професор Львівського університету **І.Лавринський**, який уклав *6-томний українсько-польсько-німецький словник, здійснив переклад польською мовою «Повісті минулих літ»*.

відродження
свідомості
неосвічених
ст. здавалася
обмеженою
французької,
Проте
літератори,

експериментів, почали робити спроби

Важливим чинником української національної була мова. Розмовна мова українських селян в XIX грубою, примітивною та на відміну від німецької та інших мов. окремі українські хоч і у вигляді курйозних літературних культивувати її. Однією з

таких спроб стала **«Енеїда» Івана Петровича Котляревського (1769-1838)**, яка вийшла друком **1798 р.** й ознаменувала собою появу нової української літературної мови та сучасної української літератури.

«Енеїда» І.Котляревського не втратила інтересу до цього часу. Події далекої минувшини, що відбувалися у Давній Греції, автор описав так, ніби то було в Україні, а герої поеми – українці з давніми грецькими іменами. Мова поеми легка, жива, соковита – у всьому пізнається козацький дух. Котляревський написав перші українські сучасні п'єси, зокрема **«Наталку Полтавку» (надрукована 1838 р.)**, у якій зобразив життя селян, розповів про вірне кохання, щиру дружбу. Героями стали прості люди з своїми радощами, горем. Ще один його твір **«Москаль-чарівник»**, надрукований **1841 р.** Саме ці твори Івана Котляревського стали основою **започаткування нової української драматургії, тому його і називають «батьком» нової української літератури.**

Титульний аркуш
"Енеїди" І.
Котляревського

У першій третині XIX ст. виступив поет і культурно-освітній діяч **Петро Петрович Гулак-Артемівський (1790-1865)**, який написав кілька десятків **віршів та байок**. У байці **«Пан та собака» (1818 р.)** письменник показав підневільне, тяжке становище українського селянства. У творах Гулака-Артемівського висловлювалися думки про «поліпшення» кріпосництва, про усунення його надмірних жорстокостей, але питання про знищення кріпосного права не ставилось.

Чільне місце в українській літературі I половини XIX ст. посідає **видатний прозаїк** нової української літератури, відомий громадсько-культурний діяч **Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко (1778-1843)**. Головним творчим принципом вважав «писання з натури», орієнтацію на живу навколишню дійсність. Писав українською та російською мовами. Його перу належать такі твори як комедія **«Сватання на Гончарівці» (1835)**, п'єса **«Шельменко-денщик» (1840)**, повісті **«Маруся» (1834)**, **«Сердешна Оксана» (1841)**, **«Конопська відьма»**, **«Пан Халевський»** та багато інших.

Григорій Квітка-Основ'яненко носить почесне ім'я **«батька української прози»**. Його повісті, сюжети яких розгортаються поза соціальними конфліктами, з ідеально-цнотливими і побожними героями є типовим зразком українського сентименталізму. Творчість

Григорія Федоровича справила значний вплив на подальший розвиток української літератури, зокрема так званої етнографічної школи.

Талановитим **байкарем** цього періоду був **Євген Павлович Гребінка (1812-1848)**. У **1834 р.** вийшла збірка байок українською мовою **«Малоросійські приказки»**, де він піддає критиці негативні сторони кріпосницького ладу, висміює хабарництво та бюрократизм (**«Ведмежий суд»**, **«Рибалка»**, **«Вовк і Огонь»**, **«Роза та**

Хміль», та ряд інших). Гребінці належить цілий ряд творів, написаних російською мовою **«Брати»**, **«Ніжинський Чайковський»** та ін.. Деякі його українські та російські **вірші стали народними піснями «Чорні очі» («Очи черные»), «Пісня» («Молода еще девица я была»)**. Крім того, Є.П.Гребінка **брав активну участь у викупі Т.Г.Шевченка з кріпацької неволі і допоміг йому видати у 1840 р. «Кобзаря»**. Його творчість відіграла значну роль у процесі становлення **реалізму в українській літературі.**

Український байкар
Євген Гребінка

ряд творів, написаних **полковник Золотаренко», російські вірші стали**

Ще одним талановитим письменником, основоположником критичного реалізму був український та російський письменник **Микола Васильович Гоголь (1809-1852)**. Перші літературні спроби почав у **1825-1827 рр.** вже у **1831-1832 рр.** вийшло 2 книги **«Вечорів на хуторі біля Диканьки»**, в яких Гоголь створив поетичний образ України, поєднав реальне життя з фантастичною вигадкою, наповнив їх веселим життєрадісним гумором. У повісті **«Миргород» (1835)** зобразив героїчні характери запорожців, які піднялись на боротьбу за національну незалежність. Також Гоголь працював над історією України і загальною історією. Перебуваючи в Італії, почав писати **драму з**

історії Запоріжжя (збереглися уривки). У творчості Миколи Гоголя виявилася його любов до України, знання історії України, української народної творчості й побуту, мови, звичаїв народу. Захоплення українською народною творчістю відобразилось в *статті «Про малоросійські пісні» (1834)* та в листах до І.І.Срезневського та М.О.Максимовича.

Збірник віршів Т.Г.Шевченка

Українським письменником того часу, який так само, як Гоголь цікавився історією України та відображав її бурхливі події у своїх творах був **Тарас Григорович Шевченко (1814-1861)**, видатний український поет і прозаїк, художник, ідеолог та символ українського націоналізму. Творчість цього українського генія мала

Тарас Шевченко

величезний вплив на духовний розвиток та національне самоусвідомлення українського народу. У своїх творах Т.Шевченко вів нещадну боротьбу проти царизму і кріпосництва. Він писав як українською так і російською мовою. У **1840 р.** виходить

перша поетична *збірка «Кобзар»*. У **1841 р.** видано поему *«Гайдамаки»*. Драма *«Назар Стодоля»*, написана Шевченком у **1842 р.**, є зразком історичного соціально-побутового твору. Її було опубліковано П.Кулішем у **1862 р.** після смерті автора Національно-визвольними мотивами проінняті поезії, що увійшли й до збірки *«Три літа»*, зокрема поеми *«Сон» (1844)*, *«Єретик» (1845)*, *«Великий лях» (1845)*, *«Кавказ» (1845)*, *«І мертвим, і живим...» (1845)*. Геніальна творчість Шевченка та його мученицьке життя зробили поета одним із найпотужніших і найпривабливіших символів українського національного руху.

Найактивнішим діячем українського суспільно-політичного руху того часу був **Пантелеймон Олександрович Куліш (1819-1897)**, відомий український письменник і вчений. *Літературну діяльність почав у 1840 р.*, писав українською і російською мовами. Користувався переважно прийомами *романтизму і «етнографічного реалізму»*. У ранніх творах відбилось захоплення історією України й народною творчістю:

поема *«Україна» (1843)*, повість *«Михайло Чарнишенко, або Малоросія вісімдесят років тому» (1843 р., російською мовою)*, й інші. Куліш намагався виробити ідеологічну програму для українського народу, **мріяв про розбудову державності на Україні**, наполягав на ідеї рівноправного єднання України і Росії щодо України. Відомим історичним твором Пантелеймона Куліша є *«Чорна Рада, хроніка 1663 року» (1845-1857)*, яким він поклав початок українській історичній романістиці.

2. Український фольклор I половини XIX ст.

В Україні продовжувала розвиватися *усна народна творчість*. Народ створював *пісні, казки, прислів'я*, спрямовані проти кріпосницької неволі, *оспівував борців проти поміщицького гніту Лук'яна Кобилицю, Устима Кармалюка*. В одній з пісень розповідається про тяжку щоденну панщину:

Отамани з батогами,
З нагаєм гуменний
На роботу цілий тиждень
Гонять, мов скажені.

Селяни створювали пісні про народну помсту ненависним панам. Так, в одній з пісень розповідалося про те, як селяни с. Дорогинців Ніжинського повіту Чернігівської губернії за жорстоку експлуатацію і звіряче знущання над ними вбили поміщика Селивановича.

Ой косили косарики

Та й радили раду,
Та й убили Саливона
За усю громаду.

В народі продовжували жити думи і пісні, створені в минулі століття. **Кобзарі і лірники** несли їх в маси народу, передавали слова і мелодії з уст в уста. Широко відомими в народі були видатні кобзарі **Андрій Шут, Іван Крюковський, Федір Грищенко-Холодний** і особливо **Остап Вересай**.

Остап Микитович Вересай (1803-1890) походив з родини кріпаків. На четвертому році життя осліп. П'ятнадцятирічним юнаком пішов у науку до кобзарів і, маючи добрий голос і слух, блискуче опанував кобзарське

Український кобзар Остап Вересай

Вересая було багато *історичних пісень і дум*: «*Як три брати з Азова втікали*», «*Невольницька*», «*Дума про бурю на Чорному морі*» та ін. Улюбленою піснею Остапа Микитовича була сатирична пісня «*Про правду і кривду*», за виконання якої кобзаря не раз заарештовували.

Саме фольклор був чистим, невичерпним джерелом самобутньої, повнокровної національної культури. Тому чимало шанувальників народних традицій на початку XIX ст. ходило по селах, розшукувало, збирало й потім друкувало перлини народної мудрості.

Так, у 1819 р. після величезної пошукової фольклорист **Микола Андрійович Цертелєв** походженням, надрукував *першу* збірку «*Досвід збирання старовинних малоросійських*

Документи та **Микола Цертелєв про**

У передмові до своєї збірки надзвичайно важливу й патріотичну справу: слугувати поясненням української історії, то принаймні в них видно поетичний геній народу, дух, звичаї старих часів і, нарешті, ту чисту моральність, якою завжди відзначалися українці й яку вони старанно зберігають і сьогодні, як одну з спадщину по предках, яка врятувалася від жадності сусідніх народів».

Завдання.

- 1) Прочитайте документ.
- 2) Як оцінює українців та їхню усну народну творчість автор?

Таким само глибоким почуттям патріотизму перейняте *перше* видання ліричних народних пісень, підготовлене першим ректором Київського університету **Михайлом Олександровичем Максимовичем** під назвою «*Малоросійські пісні*» (1827), яке з часом дослідники назвали «*золотою книгою*

матеріали
українську пісню.

він наголошував, що ро
«Якщо ці вірші, не можуть

його
Обкладинка збірки
"Малоросійські пісні"
видана М.
Максимовичем

українознавства». Він продовжив роботу в цьому напрямку і вже у 1834 р. вийшла збірка «Українські народні пісні», а у 1849 р. «Збірник українських пісень».

Значний внесок у вивчення та поширення народного фольклору внесли М.Костомаров, Й.Бодянский, І.Срезневський та інші дослідники української старовини.

На західноукраїнських землях фольклорним виданням був альманах «Русалка Дністрова», виданий «Руською трійцею» у Буді (суч. Будапешт, Угорщина) 1837 р. Він містив українські народні пісні з передмовою І.Вагилевича про Морозенка, Коновченка, Довбуша, про взяття козаками Варни, веснянки, колядки; твори учасників гуртка та інші матеріали.

3. Друкування.

Величезне значення для розвитку української культури мало друкування. На початку XIX ст. загальна кількість друкарень в Україні становила лише близько двох десятків. Значна частина написаних книг і періодичних видань друкувались переважно в Москві та Петербурзі, а з відкриттям університетів в університетських друкарнях, тобто у Харкові і Києві. Наприкінці 30-х рр. в Україні, як і в усій Росії відкрились губернські друкарні, де друкувались офіційні «Губернские ведомости» (з 1838).

У I половині XIX ст. на території України, переважно в Харкові, з'явилися періодичні видання (газети і журнали): «Украинский вестник» (1816-1819), «Харьковский Демокрит» (1816), «Харьковские известия» (1817-1824) та ін.; альманахи «Украинский альманах» (1834), «Молодик» (1843-1844), «Ластівка» (1841; вийшов у Петербурзі), «Киевлянин» (1840-1841, 1850; виходив у Києві). У деяких з цих журналів, наприклад в «Украинском вестнике», крім літературних творів, були вміщені статті з

історії України. Реакційно-монархічні погляди знайшли своє відображення в альманахах «Сніп» (1841) та «Южный русский сборник» (1848).

4. Розвиток театрального мистецтва.

Відбулися зрушення в театральному мистецтві України. Перші професійні трупи на Наддніпрянщині виникли в кінці XVIII ст. на початку XIX ст. На Лівобережній Україні виступали переважно російсько-українські трупи, на Правобережній – польсько-російсько-українські, в Галичині існували постійні німецький і польський театри.

Новий театр, за європейськими зразками, який побачила Україна, на жаль, був не український. У першій чверті XIX ст. на території Наддніпрянщини виникають професійні російські театри: у 1805 р. – в Києві, у 1809 р. – в Одесі, у 1810 р. – в Полтаві, у 1812 р. – в Харкові. У Харкові і Полтаві з'явилися і перші українські трупи, засновані І.Котляревським та

Г.Квіткою-Основ'яненком. Вистави п'єс «Москаль-чарівник» Котляревського в Полтавському театрі з 1819 р. за участю Семеновича Щепкіна (1788-1863) відкрили національного професійного театру. З Щепкін грав у п'єсах Василя М.В.Гоголя і Івана Котляревського. З великим успіхом виступав видатний артист Карпо Трохимович Соленик

«Наталка Полтавка» і очолюваному ним великого актора Михайла історію українського особливим талантом Гоголя-Яновського (батько

Василь Гоголь-Яновський засновник аматорського театру в с. Кобинці (батько М.В.Гоголя)

(1811-1851), який був творчо близький до Щепкіна. Соленик грав у класичних комедіях: «Ревізор» М. Гоголя, «Лихо з розуму» О. Грибоєдова, «Москаль-чарівник» І. Котляревського. Репертуар

професіонального театру в Україні складався з п'єс російською і українською мовами. Особливою любов'ю глядачів користувалися п'єси Котляревського і Квітки-Основ'яненка.

Існував також **аматорський театр у с. Кобинці, керівником і режисером якого був В. П. Гоголь-Яновський**. Аматорський театр був заснований і у **Полтаві у 1815 р. директором якого став І. Котляревський**.

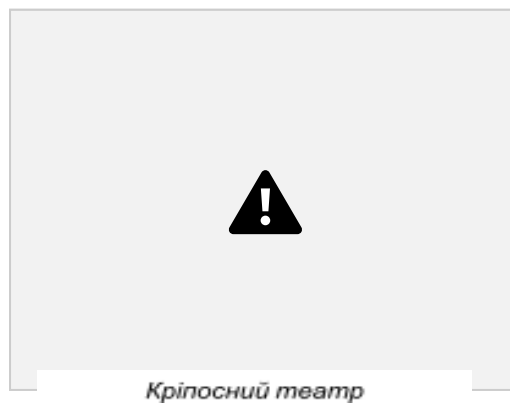
Українські поміщики також створювали у своїх маєтках **кріпосні театри** – драматичні та музичні, де **виступали актори-кріпаки**. Відомими на той час були **театри Д. Ширая на Чернігівщині, М. Рєпніна, Д. Трощинського – на Полтавщині**.

У **Кам'янці-Подільському** був **польський театр** під керівництвом **Антоні Змієвського**. В той же час **польський театр** був і у **Києві** під управою **Ленковського**, де виставлялись твори «Україна або Заклятий замок», «Олена або Розбійники на Україні», деякі ролі в них грали українською мовою.

Театральні вистави у **Галичині українською мовою** з'явилися тільки **в добу національного відродження**, яке розпочала «Руська Трійця». **Йосиф Лозинський** видав у **1834 р. збірку** обрядових весільних **пісень «Руське весілля»**, яке **театралізували вихованці семінарії**. Це була перша спроба ввести народну мову на сцену.

У 1848 р. галицькі українці побачили перші публічні **вистави рідною мовою**. Вони відбувалися в **1848-1850 рр. у Коломиї, Львові і Перемишлі**. Початок зробив парох Коломиї **отець Іван Озаркевич**, який **склав аматорську труп, переробив «Наталку Полтавку»** і виставив її на сцені у Коломиї **під назвою «На милування нема силування» у травні 1848 р.**

За прикладом львівських аматорів пішли і **перемишльські українці**, які відіграли ту саму переробку. Репертуар складався і з таких творів як **«Козак і мисливець», «Москаль-чарівник», «Проциха»** та ін. У виставах брали участь українці, поляки, німці. Талановитими акторами цього періоду були **Соломея Чайківська, Іван Вітошинський, Трешкевич, Юлія Панькевич** та ряд інших.

Висновки.

Особливе місце в розвитку духовних засад українського національного руху, української культури належить, безумовно, **Тарасові Шевченку**. Важко знайти інший приклад, коли б творчість і особистість однієї людини такою повною мірою віддзеркалювали б національну ідею, національний дух. Те, що в історії народу, який змагався за свою свободу й державність, таке видатне місце посів саме поет, не було випадковим. Культурна діяльність була практично єдиною цариною, де українці могли виявити свою самобутність.

У розглядуваний період серед талановитої плеяди **українських письменників** виділяються такі широковідомі постаті, як **І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш**. Виникають **російські професійні театри** — у **Києві (1805 р.), Полтаві (1810 р.), Харкові (1812 р.)**. Великою популярністю користувався в Полтаві український театр, на сцені якого виступала **аматорська група** під керівництвом І. Котляревського. У **1819 р.** тут поставили **«Наталку Полтавку», «Москаля-чарівника»**. Існував також **аматорський театр у с. Кобинці**, керівником і режисером якого був батько Миколи Гоголя **В. П. Гоголь-Яновський**. Широку популярність мали українські **бандуристи, кобзарі, лірники**.

Питання для самоперевірки

1) Історичний тренінг.

1. Назвіть декілька повістей Григорія Квітки-Основ'яненка.
2. В яких містах Наддніпрянщини було започатковано професійні театри?
3. На чолі якого театру стояв Іван Котляревський?
4. Хто був автором п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник»?
5. Хто був автором фольклорного збірника «Досвід збирання старовинних малоросійських пісень», виданого у 1819 р.?
6. Коли було створено Полтавський театр?
7. Назвіть міста Західної України де почали діяти аматорські театральні трупи?
8. Скільки збірників українських народних пісень видав Михайло Максимович?
9. Чим уславився Остап Вересай?
10. Хто був автором п'єс «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-денщик»?
11. Назвіть реакційно-монархічно налаштовані українські альманахи, що виходили в I половині XIX ст.
12. Назвіть українського письменника I половини XIX ст. чиї вірші стали народними піснями, наприклад «Чорні очі».

2) Назвіть представників української літератури того часу:

1. _____, 2. _____, 3. _____,
4. _____, 5. _____, 6. _____, 7. _____

3) Розгляньте карту № 7 та вкажіть міста України де діяли найбільші друкарні.

4) Правильно проставте авторів літературних творів.

1. Т.Шевченко	а) «Малоросійські приказки»
2. П.Куліш	б) «Шельменко-денщик»
3. П.Гулак-Артемівський	в) «Україна»
4. І.Котляревський	г) «Конотопська відьма»
5. Є.Гребінка	д) «Назар Стодоля»
	е) «Кобзар»
	є) «Наталка Полтавка»
	ж) «Пан та собака»
	з) «Чорна Рада»
	і) «Сватання на Гончарівці».

5) Назвіть відомих кобзарів на українських землях.

1. _____, 2. _____, 3. _____, 4. _____.

6) Розгляньте карту № 7 та назвіть, в яких ще містах діяли аматорські театри, українські професійні театри та театральні трупи селян-кріпаків

Словник термінів.

Кобзар – український народний співак, що акомпанує собі на кобзі (бандурі).

Реалізм – художній метод, який полягає в правдивому відтворенні дійсності.

Театр – вид мистецтва, який відображає світ у художньо-сценічних образах; відображає особливості становлення людини, її душевний стан, ідеали і суперечності суспільства.

Фольклор – народна поетична творчість; сукупність народних традицій, поглядів, звичаїв, обрядів, вірувань, що набули художньо-творчого мистецького оформлення.

Віконце допитливих.

Прем'єра вистави «Наталка Полтавка» І. Котляревського відбулася 1819 р. Глядачі «Наталки Полтавки» були вражені: замість давнє обридлих палаців і альтанок вони побачили милі їхньому серцю красиви рідної Надворсклящини, а замість фальшивої мелодрами чи пустого фарсу — глибоку драму серця простої дівчини-селянки.

З великим успіхом і не раз **«Наталка Полтавка» йшла на сценах Петербурга, Москви, Кишинєва, Мінська, Риги, Таллінна, Вільнюса, багатьох міст Сибіру, Середньої Азії, Кавказу.** Згодом «Наталку Полтавку» бачили і вітали **Париж, Лондон, Загреб, Нью-Йорк, Відень, Сідней, Торонто.** Кілька пісень із п'єси включив до своїх концертів відомий негритянський співак Поль Робсон. «Сонце низенько» та інші українські пісні І. Котляревського у його виконанні постійно звучали в найбільших театрах світу.

У наш час «Наталка Полтавка» з незмінним успіхом іде на сценах Італії, Німеччини, США, Англії, Угорщини. Усі ці факти красномовно засвідчують, що праматір українського театру й драматургії стала міцним надбанням світової театральної й музичної культури.

Доречи! Микола Васильович Гоголь, великий український письменник, все життя страждав від почуття провини, а також, особливо в останні роки від страху бути похованим живцем у вісні. Ці страхи стали реалією, коли через багато років могила письменника була відкрита, з'ясувалось, що його скелет лежав на боку. Він дійсно був похований у стані летаргічного сну!!!

Тема 3. Розвиток українського мистецтва.

1. Музика.

Українське театральне мистецтво сприяло розвитку національної музики. У кінці XVIII — на початку XIX ст. з'являються *перші симфонічні твори, в яких знайшли відбиття українські народні мелодії.*

Саме на основі народних пісень в перші десятиріччя XIX ст. **невідомими авторами** написано **«Українську симфонію».**

Професійне музичне мистецтво знайшло широке відображення в Україні. В *університетах та ліцеях* Києва, Харкова, Ніжина та Одеси *викладалися музичне мистецтво і танці.* На теми народної пісні **«Зібралися всі бурлаки»** київським композитором і педагогом **Йосипом Витвицьким (1813-1866)** написано музичний твір **«Україна» (1836).** На Полтавщині багато років працював композитор, професійний музикант і педагог **Алойз Єдлічка (1819-1894).** Викладачем Харківського університету був композитор-викладач **Іван Вітковський.** В Одесі виходив французький *музичний журнал «Одеський трубадур».* Неодноразово *гастролювали трупи італійської опери,* що мали велику популярність.

Зароджується українська опера. Її родоначальником став **Семен Гулак-Артемовський (1813-1873),** вихованець російського композитора М.Глинки, що написав *першу українську оперу «Запорожець за Дунаєм» (1862).*

Одним з

перших українських

композиторів-професіоналів у Галичині був **(1815-1870),** який писав хоріві, вокальні, музику до театральних вистав. найкращими слова Т.Шевченка, **«Поклін»** на слова **«Жовнір»** на текст І.Гушалевича. *Створив 8*

Михайло Вербицький інструментальні твори, творами є **«Заповіт»** на Ю.Федьковича і симфоній-увертюр, 2

полонези, вальс. В увертюрах використовував народні мелодії (коломийки). Крім того, склав збірник п'єс для гітари. Вербицький пропагував народну творчість, писав статті на музичні теми. Є автором сучасного українського гімну «Ще не вмерла України..».

Широкої популярності набули **народні пісні-романси** «*Їхав козак за Дунай*», «*Віють вітри*», «*Сонце низенько*» та інші. На слова *Т.Г.Шевченка* створені пісні-романси «*Думи мої*», «*Ой одна я, одна*», «*Заповіт*», «*Рече та стогне Дніпр широкий*»; на слова *М.М.Петренка* – «*Дивлюсь я на небо*»; *В.М.Забіли* «*Гуде вітер вельми в полі*», «*Не щебечи, соловейку*».

У 1809 р. з нагоди відкриття театру в Одесі **виступив М.Овсянико-Куликовський зі своєю симфонією**, яку він створив на основі українських народних пісень.

Великою подією стало упорядкування та видання нотних збірок українських народних пісень *Миколою Маркевичем* «**Народные южнорусские напевы, положенные на фортепиано**» (1840).

Таким чином, під впливом народної пісні, її образів, мелодики формується творчий доробок вітчизняних композиторів у різних жанрах – від малих форм камерної музики до великих музично-драматичних та симфонічних творів.

2. Живопис.

Український живопис у I половині XIX ст. розвивався в загальному русі з європейським мистецтвом. У живопису успішно розвивався портрет, зароджувався побутовий жанр, самотійного значення набував пейзаж. Велике місце в розвитку українського

мистецтва належить таким художникам як, *Д.Г.Левицький, В.Л.Боровиковський, В.А.Тропінін, Т.Г.Шевченко, І.М.Сошенко, Г.А.Васько, А.М.Мокрицький* та інші.

Дмитро Левицький (1735-1822) був найвизначнішим портретистом свого часу. Написав портрети майже всіх відомих представників свого часу. Йому належать **портрети Дідро** – єдиний із портретів, що його великий французький енциклопедист визнав добрим, **Катерини II, М.Новікова, Г.Державіна, князя Голиціна** та багато інших.

На тлі тогочасного мистецтва

відбиває постать українського релігійного маляра й портретиста

Боровиковського (1757-1825), «Благовіщення», «Костянтин та Олена», «Великомучениця Катерина», «Антоній та Феодосій». Крім портретів, Боровиковський мав цілу низку замовлень на більші монументальні роботи, як **розпис Михайлівського замку (1802)**, а найбільш на **іконостаси**.

Людиною і митцем що вмів захопити уяву мальовничістю українського побуту, був **Василь Штернберг (1818-1845)**. Вже на 17-му році життя він був учнем Академії художеств. У 1837 р. за сім картин, намальованих на Київщині й Полтавщині, Штернберг отримав золоту медаль. У 1838 р. подружився із *Т.Шевченком*. Із картин, намальованих на теми з українського побуту, найкращі «**Великдень на Україні**», «**Шинок**», «**Мажі в степу**», «**Гра kota й мишу**», «**Вид Києва з-за Дніпра**» та відома гравюра до *Шевченкового «Кобзаря» 1840*.

Відомий майстер **Василь Тропінін (1776-1857)**, будучи кріпаком, близько 30 років проживав у маєтку свого пана на Вінниччині. Він змальовував

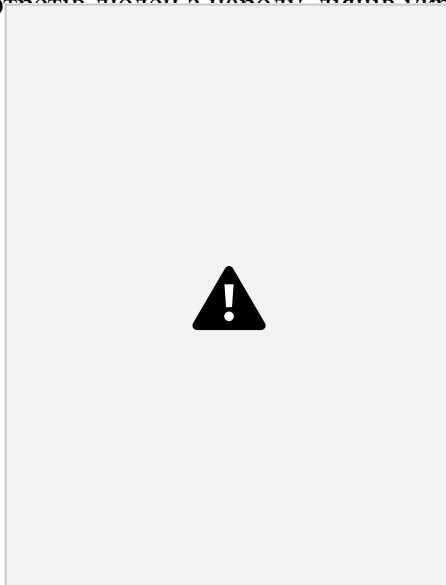
В.Боровиковський портрет Г. Державіна

Володимира

правдиві образи українських селян, підкреслюючи їх людяність, любов до праці. Серед найвідоміших робіт «Українець» (ймовірно зображення Устима Кармалюка), «Дівчина з Поділля», «Мережниця» та ряд інших.

А.Мокрицький та І.Сошенко відомі як автори реалістичних портретів людей з народних кіл української і російської культури.

Портрет А.Безбородько з доньками, худ. В.Боровиковський

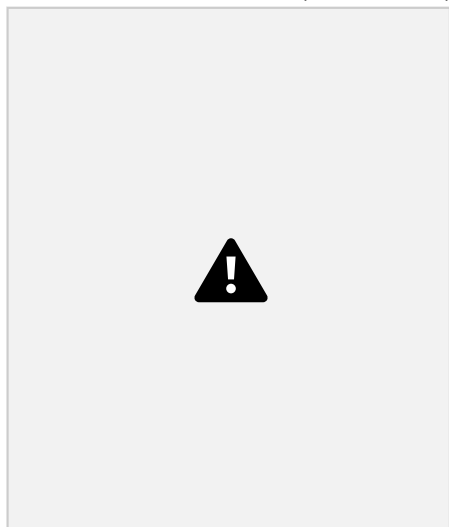

Художник Василь Штернберг
(Автопортрет 1830 р.)

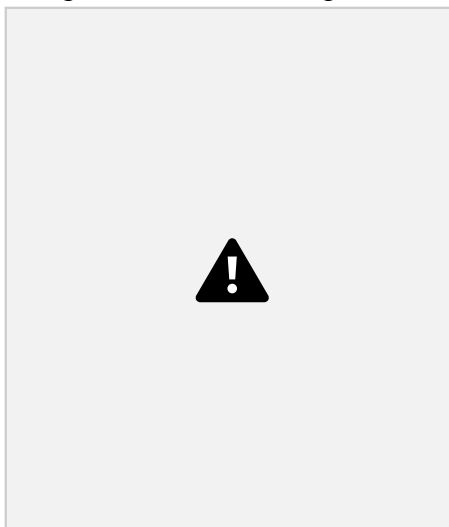

В.Штернберг "Малоросійський шинок" 1837 р.

І.М. Сошенко (1807-1876) – товариш Шевченка, працював

Василь Тропінін

вчителем малювання в київській гімназії.

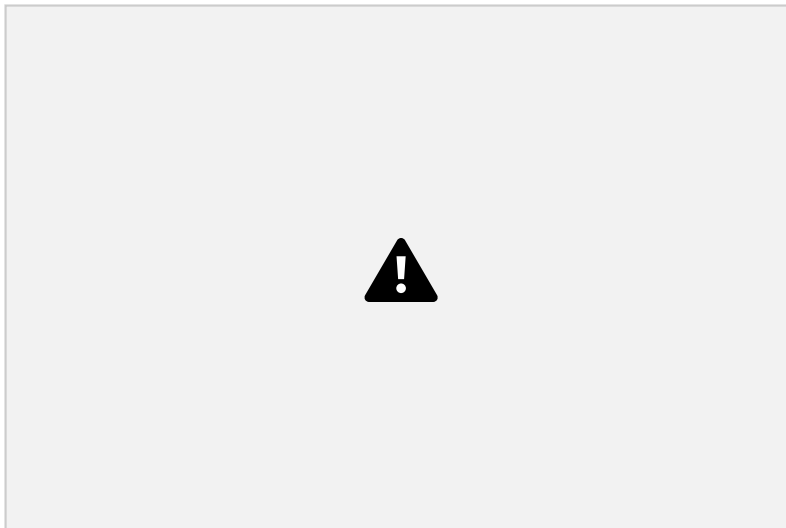
"Мережниця", худ. В. Тропінін

Відомі його твори «Портрет бабусі», «Продаж сіна на Дніпрі» та ін.

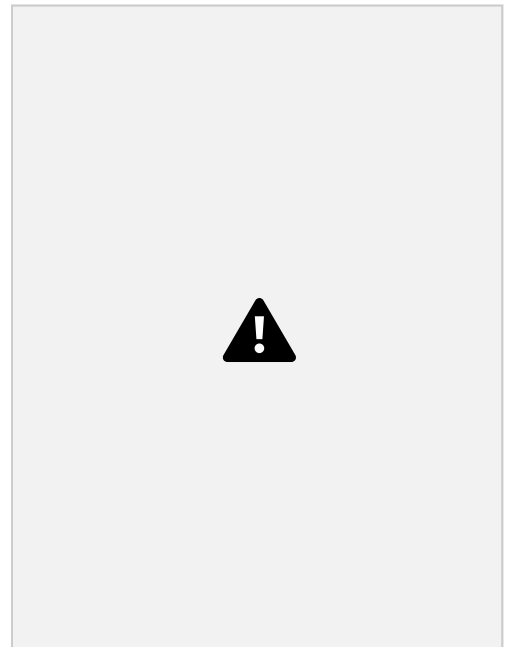
Г.А.Васько (1820-1866) – написав серію портретів, відомий педагог, працював вчителем малювання, у Київському університеті завідував живописним кабінетом.

А.М.Мокрицький (1811-1871) – створив серію портретів видатних людей – М.Гоголя, Є.Гребінки, О.Кольцова.

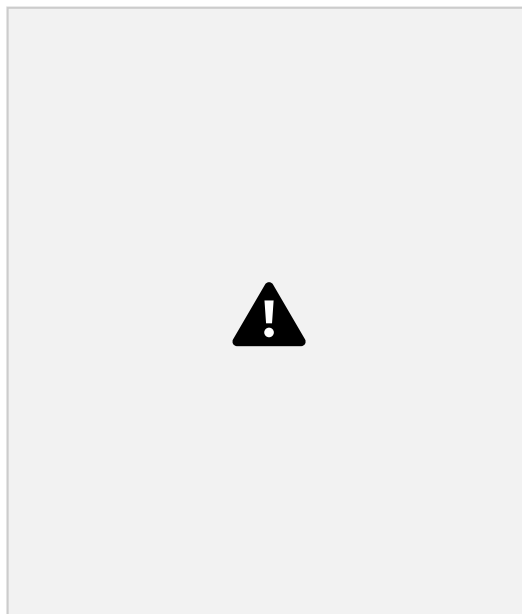
Художник Іван Сошенко

І.Сошенко. Пейзаж

Т.Шевченко. «Катерина»

Одним
найвидатніших
художників був

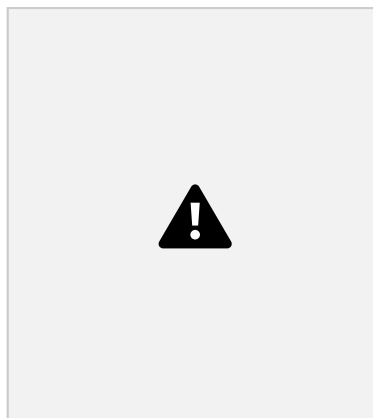
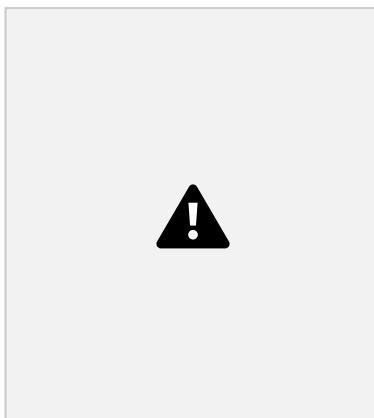
Тарас

Григорович Шевченко (1814-1861), який проклав шлях реалізму й народності і в образотворчому мистецтві. Він виступив як основоположник критичного реалізму в українському мистецтві і був видатним живописцем та великим майстром гравюри, за що Академія художеств присвоїла йому звання академіка. Пензлю та олівцю Т.Шевченка належать понад 130 портретів, серії малюнків, а також численні зарисовки з життя казахського народу, серед якого він жив під час заслання, зокрема *«Катерина»*, *«Автопортрет»*, *серія «Живописна Україна»*, *«Портрет М.Щепкіна»*, *«Марія»*, *серія «Притча про блудного сина»*, *«Байгуші»* та багато інших.

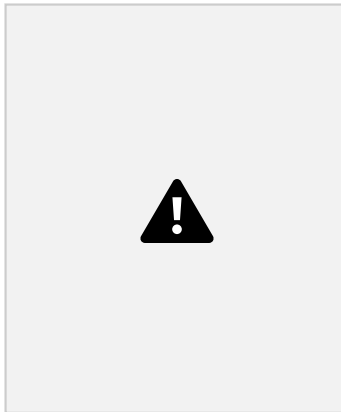
3. Розвиток архітектури та скульптури.

За царськими указами 1797-1817 рр. почалася планова забудова міст і сіл, у центрі яких

обов'язково повинна була розташовуватись площа з розміщеними на ній церквами, навчальними та державними установами. Поступово в містах стали мостити дороги каменем або деревом, запроваджувалося газове освітлення. На окраїнах міст розташовувались фабрики та заводи з прилягаючими до них робітничими селищами.

З освоєнням Півдня України почалися бурхлива забудова *Херсона*, *Катеринослава*, *Кременчука*, *Маріуполя* та ін. міст.

У скульптурі й архітектурі цього періоду переважав **класицизм**, який прийшов на зміну бароко. Середність українського класицизму виявилася в **спонесенні** споруд, типової для бароко (блакитні).

скульптором
Петрович
творчості

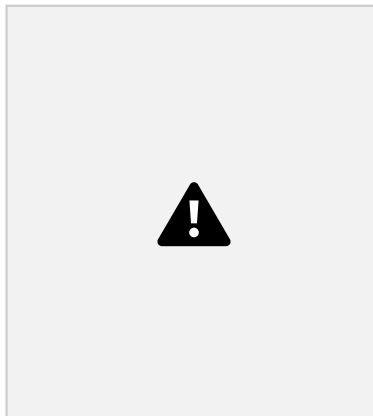
Потьомкінські сходи

Видатним України був **Іван Мартос (1754-1835)**, якого належать: **пам'ятник-надгробок гетьману К.Розумовському (м. Батурин), генерал-губернатору Київської губернії (м. Київ), пам'ятник**

градоначальнику Одеси **А.Е.Ришельє**.

Серед архітекторів виділяється **Андрій** який протягом трьох десятиліть був головним спорудив і перебудував чимало будівель, будинки, новий корпус **Київської духовної академії** та інші.

До видатних пам'яток монументальної

будівля
(1842) за

проектом
відомого

академіка **архітектури В.Беретті** (див. § 13), **Одеський оперний театр (1809)**, архітектор **Тома де Томон** (але на жаль будівля повністю згоріла у 1873 р.), **Потьомкінські сходи** до Чорного моря, та **Воронцовський палац**, архітектор **Боффо**, **Успенський собор** у Харкові, архітектор **О.Тон** і **Є.Васильєв**, **Преображенський собор у Катеринославі**, архітектор **А.Захаров**.

У середині XIX ст. архітектуру Львова доповнюють громадські споруди стилю класицизму, зокрема **Оперний театр у Львові (1837-1838)** – архітектори **А.Пихаль** і **Я.Зальцман**, **Політехнічний інститут** – архітектор **Ю.Захаревич**, **Наукова бібліотека**, так званий, **Оссолінеум** – архітектори **П.Побіле** та **Ю.Бем**.

На початку XIX ст. церкви українського типу, і національне архітектурі якої відчутні українські традиції (1801). На зміну приходять церковне будівництво

церкви українського типу, і національне архітектурі якої відчутні українські традиції (1801). На зміну приходять церковне будівництво

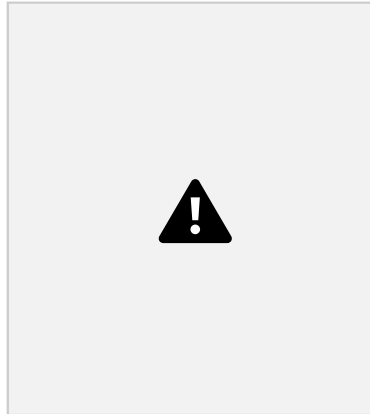
завжди були в Україні. Можемо сказати, що в архітектурі якої відчутні українські традиції (1801). На зміну приходять церковне будівництво

"Софіївка" м. Умань

Кращих митців залучали й до будівництва поміщицьких **палаців** – **Розумовського** в м. Батурині – архітектор **Ч.Камерон**; **Галагана в Сокиринцях** – архітектор **П.Дубровський**.

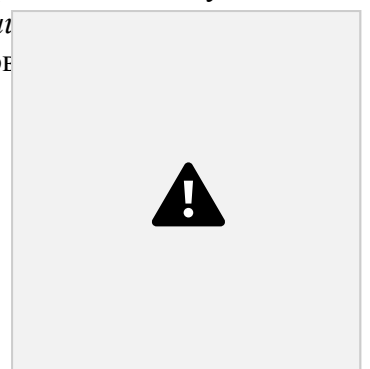
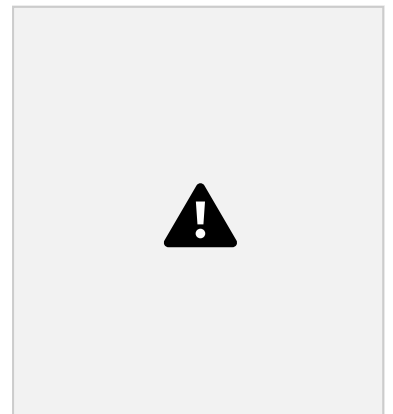
На цей час припадає мода влаштування декоративно-пейзажних парків при палацах багатіїв, які створювались руками кріпаків. Українські парки **«Олександрія» (Біла Церква, 1797-1829)** та **«Софіївка» (Умань, 1796-1801)** здобули світову славу.

Меленський (1766-1833), архітектором Києва, зокрема **контрактів академії, церкву-ротонду**

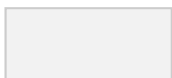
скульптури належать **Київського університету**

Успенський собор у Харкові, арх. О.Тон та Є.Васильєв

Львівський політехнічний інститут, арх. Ю.Захаревич

Висновки.

Розвиваються українська симфонічна музика, хорове мистецтво, живопис. В архітектурі утвердився класицизм. Найбільш відомими спорудами цього стилю були *оперний театр в Одесі* (архітектор Тома де Томон), *будинок Київського університету св. Володимира* (архітектор О. Беретті). Невідомі народні майстри створили такі перлини архітектурних ансамблів, як *парк "Олександрія" у м. Біла Церква*, *Софіївський парк у м. Умані*, *палац Галагана в с.Сокиринцях* та ін.

В Україні працювали **професійні майстри живопису**: *І.Сошенко, Т.Шевченко, В.Боровиковський, В.Тропінін* та багато інших. Чимало художників *працювало у поміщицьких маєтках*, створюючи сімейні портрети. Багато із них **являлися кріпаками**. Нові соціальні мотиви започаткував у своїй творчості Т.Шевченко, який присвятив свої полотна **зображенню тяжкого життя поневоленого народу**.

Таким чином, усупереч антиукраїнській політиці, насильницькій русифікації **паростки української національної культури розвивалися, прокладаючи подальший шлях її утвердження та розвитку**.

Питання для самоконтролю

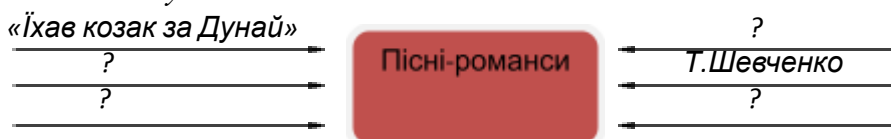
1) Тестові завдання.

- Особливе місце у розвитку української архітектури I половини XIX ст. належить Севастополю, де збудовано відомі Потьомкінські сходи до Чорного моря і Воронцовський палац.
а) так, б) ні.
- Значний внесок у розвиток українського образотворчого мистецтва I половини XIX ст. зробили В.Тропінін, І,Сошенко, а особливо Т.Шевченко
а) так, б) ні.
- Одним із перших українських композиторів-професіоналів у Галичині був М.Вербицький – автор музики сучасного Державного гімну України
а) так, б) ні.
- Позначте назву міста, де на початку XIX ст. був створений один із найдивовижніших декоративно-пейзажних парків – «Софіївка»
а) Біла Церква, б) Ялта, в) Умань, г) Лубни, д) Полтава.
- Позначте назву пам'ятки архітектури, збудованої впродовж I половини XIX ст. у Києві
а) церква-мавзолей на Аскольдовій могилі, б) Потьомкінські сходи, в) палац Г.Галагана, г) будинок інституту Оссолінських, д) декоративно-пейзажний парк «Олександрія».
- Позначте прізвища діячів українського музичного мистецтва I половини XIX ст.
а) Й. Витвицький, б) А.Меленський, в) П.Гулак-Артемівський, г) С.Гулак-Артемівський, д) А.Єдлічка, е) В.Тропінін, є) М.Вербицький, з) О.Вересай.
- Позначте назви архітектурних пам'яток, споруджених упродовж I половини XIX ст. в Одесі
а) Потьомкінські сходи, б) будинок університету Св. Володимира, в) Воронцовський палац, г) палац Г.Галагана, д) будинок Морської бібліотеки, е) церква-мавзолей на Аскольдовій могилі.

2) Заповніть таблицю «Архітектура»

Архітектор	Що збудував	В якому місті
------------	-------------	---------------

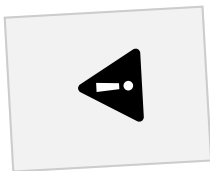
3) Заповніть схему

4) Розгляньте карту № 7 та покажіть міста України, де побудовані найбільш відомі шедеври архітектури I половини XIX ст.

5) Заповніть таблицю «розвиток живопису»

Художник	Назва твору
----------	-------------

Словник термінів.

Ампір – стиль епохи Наполеона I, який характеризується пишністю, помпезністю.

Архітектура – система будівель та споруд, що формують просторове середовище для життя та діяльності людей.

Графіка – вид образотворчого мистецтва, в якому головними засобами виразності є лінія, штрих, пляма, світлотінь. Зображення виконане на папері або картоні за допомогою олівця, пера, вугілля, пензля, а також зображення друковане за допомогою спеціальних приладів і машин.

Камерна музика – інструментальна або вокальна музика для невеликого складу виконавців: сольні твори, різного роду ансамблі, романси й пісні, призначені для невеликого приміщення та нечисленної аудиторії.

Опера – музично-драматичний твір, що поєднує інструментальну музику з вокальною і призначений для виконання в театрі.

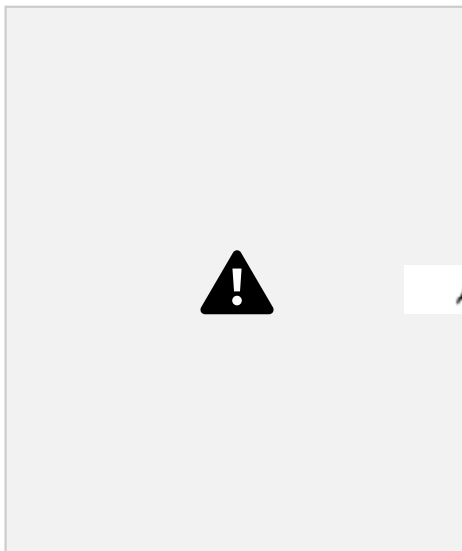
Пейзаж – жанр живопису, присвячений зображенню природи, міст, архітектурних комплексів.

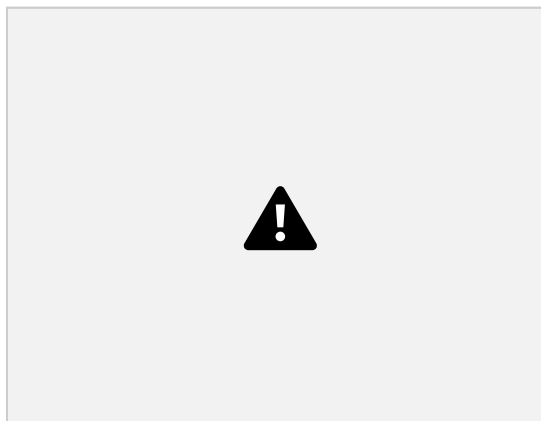
Віконце допитливих.

Парк «Софіївка» отримав свою назву дружини графа Станіслава Потоцького. Саме їй забажалося гуляти у чарівних місцях, які б нагадували їй про античну Елладу.

П'ятнадцять мільйонів злотих графа – сума, що дорівнювала бюджету Польщі – зробили каприз дружини.

Мушкетери
землю, зносили
природні
та насипали
викопували

на честь
Софії.
місцях
Елладу.
яка
його
биллю.
рили

Дендропарк в Умані, фонтан "Змія" на насипних островах; гримів порох, вирівнюючи у граніті порожнини для майбутніх гротів; кораблі привозили сотні тисяч невідомих заморських рослин, екзотичних дерев; скульптори творили статуї, каменотеси полірували колони.

До середини XIX століття перлина Умані набули риси, близькі до сучасних. Виникли тут і павільйон Флори з білосніжною колонадою, і живописний, на Верхньому ставку, насипаний руками

музиків -військовопоселенців Острів Кохання з витонченим Рожевим павільйоном, і грот Венери у вигляді античного храму, зі своїм шумним повноводним каскадом.

Парк був відкритий у 1800 році, парк, рівний якому, Східна Європа ще не бачила, суперник Версалю та Сан-Сусі; і були спустошені багаті графські столи, і відгрімали феєрверки над Нижнім ставком, і човни з гостями випливали з підземної річки Стікс, зловіще озороною смолоскипами. І все це заради однієї жінки – Софії!

Тема 4. Традиційно-побутова культура в Україні у першій половині XIX ст.

1. Українське житло.

Культура традиційного побуту в I половині XIX ст., як і раніше була тісно пов'язана з українським селянством. Кожний регіон мав властиві тільки йому характерні риси та багато спільних. В багатьох регіонах України для народної культури, а саме будівництва, одягу, фольклору, було властивим поєднання рис козацько-степової України з багатьма побутово-культурними привнесеннями з різних місць переселення. Особливо це стосується території Слобожанщини. На території Південно-східного регіону, українського Полісся та Південно-західного регіону традиційна культура населення зберегла багато архайчних рис, що своїми витоками сягають культури предків

Українська хата

корінних жителів цього краю – полян. Особливо це стосується традиційних для цього регіону основних галузей господарства – хліборобства і скотарства.

Як відомо, домівка – це те місце, куди хочеться повертатися. **Родинна хата** – то ніби уособлення самої родини, сімейного затишку. Тут зберігалися сімейні традиції, тут виховувалися найкращі почуття. За народними віруваннями, сюди навідувалися духи предків. **Хата** ніколи не сприймалася лише як чотири стіни від негоди, це **був не просто дах над головою. Це було місце, де запалювали символічне родинне вогнище, місце, що збирало всю сім'ю, місце, де людина народжувалася і помирала.** Тож житло завжди намагалися зробити затишним і одночасно функціональним, корисним і приємним.

Завдяки хазяйновитим селянам, які вкладали в житло душу і робили його завершеним твором мистецтва, українські села виглядали чепурненькими та охайними. *Хатки побілені, подвір'я прибране, дерева доглянуті.* Із-за пишної зелені виглядали півники на дахах, або так звані «квітки», або просто солом'яні пучки. А вже потім визирали власне хати: *білі* на Слобожанщині, *синьоокі* на Таврії, *із вишуканим різьбленням* на Гуцульщині та *лаконічно оформлені* бойківські. Про господаря судили за станом обійстя: яка огорожа, чи полагоджений дах, чи в доброму стані господарські будови. Про господиню – за охайними стінами, білили їх раз на два тижні, та виглядом хати всередині.

Українське житло починалося з двору, оскільки хата була невід'ємною від криниці, клуні, стайні, садочка. Усе сприймалось як єдине ціле. Двір в українських селах завжди був огорожений. найпоширенішою огорожею на території України був **тин**. Його плели з лози. На Поліссі надавали перевагу парканам, а в Таврії огорожу робили з каменю.

Окрасою огорожі та й усього двору вважалися **ворота**, навіть найбільшні селяни намагалися прикрасити їх орнаментом, різьбою або в якийсь інший спосіб.

Хати були переважно глинобитні та дерев'яні. Дах зазвичай накривали соломною. Тільки гуцули не дотримувалися такого звичаю, надаючи перевагу дереву. Вікна були важливою частиною хати, її «очима», тому їх

часто розписували червоними маками, які вважалися захисниками від нечистої сили. Часто з такою метою обмальовували й двері. Таким чином, декоративний розпис на стінах і зовні мав захищати і передавати традиції предків, а інколи ніс певну інформацію. Особливо гарною була хата, де жила дівчина на виданні: квіти та пташки на хвіртках, вишукано розмальована піч.

Піч, до речі, була головною річчю в домі. У певному розумінні її обожнювали, про неї казали: **«Піч як мати рідна»**. Її очепурили, білили, про неї дбали. Прикрашали розписами та витинанками. По

Український пейзаж

всій Україні мальовничо розписували сам комин. У заможних гуцульських родин піч обкладали купованими кахлями, на яких було зображено різноманітні сюжети побутового життя.

Усі *меблі* в хаті були традиційними, мали своє місце і не змінювалися упродовж століть. Лише поступово з'являлися якісь додаткові елементи. Стіл, ослін (довга лавка на дерев'яних ніжках), скриня, прикрашена різьбою – усе це було окрасою хати та робилося дбайливими майстрами.

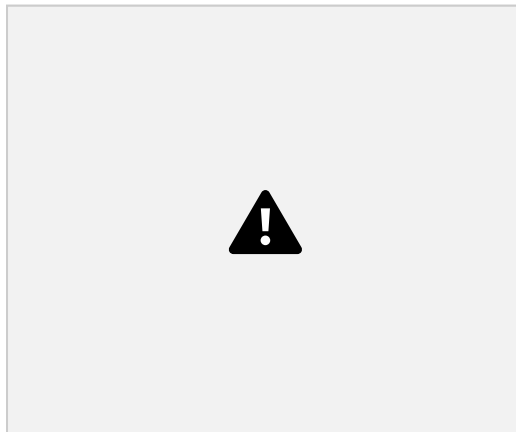

2. Декоративно-побутове мистецтво.

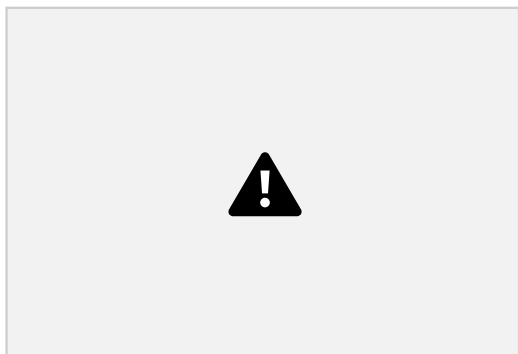
Творчість майстрів проявлялась не тільки в будівництві та оздобленні хати, а й в інших ремеслах, таких як, *ковальство, бляхарство, дрібне ливарництво, ювелірній справі, зброярстві, різьбі по дереву, вишивці, ткацтві, гончарстві* та ін.

Вироби народного **ковальства** здебільшого були призначені для обладнання будівель (хрести, дверні клямки, клямри, ручки та ін.), окуття засобів пересування, хліборобського реманенту, скринь, частин кінської упряжі тощо. Особливо цікавими роботами були ковані хрести, окуття дверей і скринь (з традиційним набором конструктивних елементів-спіралей, квітів, птахів та ін.), ковані брами.

Народне **ювелірство** побутувало на Подніпров'ї і Слобожанщині та в регіоні Карпат. Народні майстри виготовляли оздобу для святкового одягу жінок і дівчат, прикраси (переважно зі срібла (хрести, намисто, сережки, дукачі, персні) чи міді (хрести, персні) - як для жінок, так і чоловіків). Найпоширенішими виробами були хрести, оздоблені гравіюванням, склом, рідше - емаллю, та дукачі (підвіски із срібних чи мідних монет (рідше - золотих) або ж круглих пластинок з вигравіюваними рельєфними зображеннями), а часом і дукачі-іконки, кульчики (сережки без підвісок).

Верхня частина топірця (Івано-Франківщина, XIX ст.)

Металеві люльки (Чернівецька та Івано-Франківська обл., XIX ст.)

У селах Гуцульщини надзвичайного поширення набуло дрібне **художнє ливарництво** з латуні, вершинною точкою розвитку якого був кінець XIX - початок XX століття. Карпатські народні майстри виготовляли численні вжиткові приладдя, кінську зброю, зброю, прикраси тощо. Усі вироби пишно декорувалися карбуванням і гравіюванням (переважали геометричні мотиви у різних орнаментальних поєднаннях). Найбільшої популярності зажили оковані руків'я палиць та топірці.

Розвиток промислів у селі сприяв розвитку промисловості, яка стала запозичувати художні образи, що їх використовували

народні майстри у своїй творчості.

Так, творчість майстрів народного **гончарного мистецтва**, що виготовляли розписаний різноманітними візерунками посуд, вплинуло на порцелянове фабричне виробництво, яке почало розвиватися у I половині XIX ст. на Волині, Чернігівщині та Київщині. Однак посуд із порцеляни був дуже дорогий, тому його могли придбати лише заможні верстви населення, а селяни та бідні міщани використовували у своєму побуті гончарні вироби народних промислів.

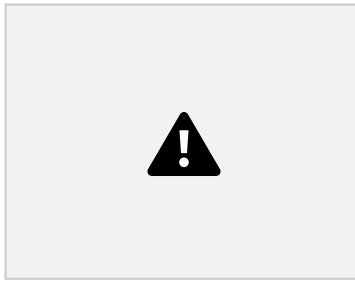
На початку XIX ст. популярним стало **виробництво художнього скла**. На Волині, Поділлі, Київщині та Чернігівщині виникли складувні майстерні (гути), які в основному спеціалізувались на виготовленні скульптурок, ваз, пляшок.

Все більше механізувалося **килимарство та ткацтво**. Відомі крупні майстерні та мануфактури по виготовленню ткацьких виробів на території Лівобережжя, Слобожанщини, на Поділлі та в Галичині які поступово витісняли ручну працю. Всеукраїнську славу та відомість далеко за межами України мало містечко Кролевець на Лівобережжі де знаходився центр народного художнього ткацтва.

3. Традиційне вбрання та кухня українців.

У XIX ст. на всіх теренах України *зберігається традиційне вбрання*, сформоване а ансамблевий

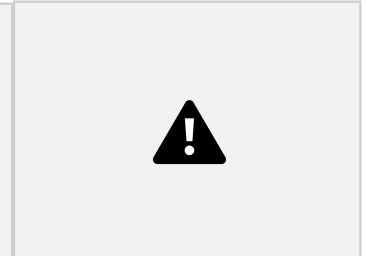
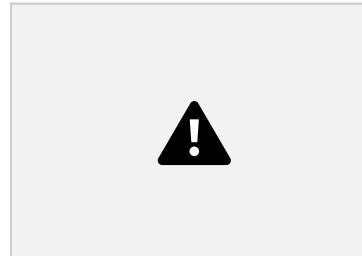

Сорочка-вишиванка

комплекс, - стрій. Історія українського народного вбрання тісно пов'язана з традиціями Київської Русі. З тих часів походить найпоширеніший *жіночий одяг* – довга сорочка, підперезана поясом. Вона була вишита магічними орнаментами, здебільшого геометричних мотивів. Від давньоруських часів бере свій початок і звичай використовувати в дівочому уборі різнобарвні вовняні нитки, качине пір'я, запахуще зілля. Він побутував навіть у XX столітті в сільській місцевості

Наддністрянщини та Наддніпрянщини.

Самобутнім та мальовничим був *жіночий український костюм*. Він складався з подовженої сорочки-вишиванки, підперезаної строкатим

Плахта

поясом-крайкою, запаски або *плахти* – поясного одягу - прикрашеного знизу вишивкою. Вбрання прикрашалося вишивкою, стрічками, низками намиста, що надавало йому святковості.

Взувалися українки в черевики на невисокому підборі зі шнурівкою або гудзиками, а взимку носили шкіряні чобітки переважно червоного кольору, оздоблені орнаментом.

Особливим елементом жіночого одягу був *головний убір*. Він свідчив про сімейний стан жінки: незаміжні дівчата носили вінок, а заміжні жінки – високий очіпок. Ходити простоволосою, тобто «світити» волоссям, вважалося тяжким гріхом і могло викликати неврожай, падіж тварини або якусь іншу біду.

Чоловічий одяг був не таким яскравим і виразним як жіночий. Він складався з довгої сорочки, широких *шароварів* або вузьких *штанів*, *безрукавки*, яка нагадувала жилетку, пояса з довгими китицями. *Взувалися українці* в чоботи переважно чорного

кольору. Серед мешканців Західної України мали широкий вжиток моршенці, або ходаки, - взуття у вигляді шкіряної підошви, кінці якої стягувалися по нозі мотузкою чи ремінцем. Улітку повсякденним *головним убором* були солом'яні брилі. На Гуцульщині й у Карпатах чоловіки носили чорні фетрові капелюхи-кресані, прикрашені узорною пряжкою або різнокольоровими шнурівками, за які вони встромляли пір'я глухаря чи павичеве перо. Зимові шапки виготовляли переважно з овечого хутра або із сукна з хутровою опушкою.

Узимку і жінки, і чоловіки вдягалися в кожухи з вичинених овечих шкур. Популярним верхнім одягом були також жупани, свити або опанчі.

Українці здавна вміли добре куховарити. Уже в XI ст. при княжих дворах та монастирях їжу готували досвідчені фахівці. Протягом історії свого розвитку *українська кухня* зазнавала впливу багатьох кухонь народів світу – німецької, угорської, литовської, польської, російської, татарської, молдавської, турецької та ін. Але при цьому не втратила своїх основних національних рис, зберегла відміни, які існували в Закарпатті, на Поліссі, Волині, Гуцульщині, Буковині, Наддніпрянщини, Слобожанщини та в інших регіонах країни.

З давніх-давен *найулюбленішими продуктами* українців були *свинина, сало, буряк, пшеничне та гречане борошно, цибуля й часник*. На межі XVIII – XIX ст., додалися, *картопля, помідори, солодкий перець, кукурудза й соняшникова олія*. З усіх м'ясних продуктів перевага надавалася свинині. Найулюбленішими стравами вважались душенина та печеня. Гордістю гуцулів була домашня свиняча ковбаса – *гурка*. Сало вживали як самостійний продукт солоним, жареним, смаженим і копченим, наповнювали ним ковбаси, робили шкварки. Таке вподобання сала знайшло відображення в народних

приказках: «*Живу добре: сало їм, на салі сплю, салом вкриваюся*», «*Був би я паном, їв би сало з салом*».

Серед *улюблених страв* – холодець, порося з хріном, качка з яблуками, вареники та галушки й звичайно борщ. Особливо добре українці готували *солодоці*. Важливу роль в українських обрядових традиціях відігравали *паски*, які пеклися до Великодня. Посуд був традиційний: глиняний та дерев'яний. Заможні верстви населення мали змогу користуватися ще й фарфоровим та фаянсовим посудом.

4. Сімейний побут.

Визначали осередком суспільства, однак вона є набагато більшою за це поняття. **Сім'я** - символ вірного кохання, щоденного піклування, поваги, тепла та вдячності; це першоджерело людського духу, високої моральності. Саме в лоні традиційно міцної української сім'ї, що впевнено стояла на національному ґрунті, *формувалася українська нація*, саме через сім'ю, родинну пам'ять передавалися з покоління в покоління багатющі народні традиції, звичаї та корисні знання.

Кількісний склад українських сімей зменшувався протягом століть. Так, якщо у XVII ст. в середній українській родині налічувалося в середньому майже 7 осіб, то у XVIII ст. – 6, а в середині XIX ст. – цей показник становив 5 осіб.

Найпоширеніша сім'я – це проста за формою сім'я, що включала в себе одне подружжя (чи одного з батьків) та неодружених дітей. Її антипод, *складна сім'я*, являла собою об'єднання з декількох споріднених простих сімей. Вона могла бути батьківською – у цьому разі одружені діти жили разом з батьками; або братською, в якій після смерті батька одружені діти продовжували жити разом, вести спільне господарство. Хоч як там вигідно було жити коло батька чи старшого брата, українські молоді родини прагнули відокремитися й утворити власну індивідуальну родину (просту сім'ю).

Звичасєе право надавало тому, хто залишався доглядати батьків, великі економічні переваги: йому діставалися в спадщину батьківська хата і обійстя, а також більша частина землі – дідизна.

Предмети чайного сервізу та скульптурка "Кавалер". Волокитинський порцеляновий завод А.М.Міклашевського. 1840-1850-ті рр.

Кришталевий стакан з портретом Кутузова (перша половина XIX ст.)

Хлопця в українських селах вважали дорослим тільки тоді, коли він брав шлюб (тож, бувало, п'ятдесятирічних холостяків називали парубками, і це було нормою). До **жінки** зверталися «хазяйка», «господиня» відтоді, як вона ставала дружиною.

Жінка посідала в родині значне місце. Українська господиня мала роботи, мабуть, більше, ніж чоловік, але праця ця була фізично легшою. Крім того, жіночі справи були в основному прив'язані до хати, тоді як чоловік працював за її межами. До того ж жінка відповідала за виховання дітей. Батьки постійно залучали своїх дітей до праці в дома та в полі, підтримували їх прагнення до навчання, передавали дітям свої знання з народної медицини, зоології, ботаніки. Прививали закони моралі, християнства, що засуджували пияцтво, лінь, жадібність, та ін.

Велике значення у вихованні дорослих громадян, виконанні їх обов'язків перед спільнотою здійснювали **сільські общини**. Вони вирішували важливі питання життя села. У **господарському житті громад** побутовув давній звичай взаємодопомоги. Поширеною формою взаємодопомоги була *супруга*. Вона полягала у співпраці двох сусідів. Термінові або трудомісткі роботи виконували *толокну*. Сходилися на *толоку* найчастіше після попереднього запрошення. Не піти на толоку – означало образити господаря. Подекуди існував звичай приходити до односельців без запрошення, при потребі допомогти в якійсь важливій роботі, що вимагала значних затрат сил. У громадах часто створювали *позичкові каси*, аби не давили лихварі великими відсотками на незаможних селян. У молодіжних громадах існували каси, куди збирали гроші для проведення всіляких розваг.

Інтер'єр вітальні першої половини XIX ст.

Працюємо з речовими пам'ятками та образною наочністю

- Як ти думаєш, що це за кімната?
- Чим вона відрізняється та чим вона схожа на кімнату в твоєму будинку?
- Що в цій кімнаті говорить про те, що це було житло забезпечених, а не бідних людей?
- Як ти думаєш, чому про життя заможних людей у минулому ми знаємо набагато більше, ніж про життя і побут простих жителів міста?

Життя міста було зовсім інакшим ніж у селі. Основні верстви населення міста складали аристократи, підприємці, чиновники, купці, ремісники. Більшість населення міст складали неукраїнці: росіяни, поляки, угорці, німці, євреї. На Півдні України був особливо багатонаціональний склад населення. Кожний народ привносив щось своє у життя та розвиток міст. Українців в містах було мало, але вони швидко зливалися з пануючим середовищем. Особливою рисою міст Наддніпрянщини та Західної України було те, що їх мешканці намагались відірватися від українського коріння та запозичували традиції та культуру інших народів. Це проявлялося у небажанні користуватися українською мовою, одягом, меблями, звичаями та традиціями. Таким чином, між містом та селом виникає багато суперечностей, що спричинили антагонізм який проявлявся у соціальному та культурному житті населення.

Документи та матеріали.

З життя української громади.

Громада була самоврядним колективом. Його очолював отаман, якого обирали всім селом. Пізніше замість отамана була введена посада війта. Усі важливі питання обговорювалися на громадському сході. Його ще називали віче, або копа. Це була така собі рада старійшин, адже кожному сім'ї. Представляв голова родини, найстарший чоловік (або голова дворища). Молоді та жінкам вхід на такі збори був заборонений. Зрідка допускалися на схід і отримували право голосу вдови, які самостійно вели господарство. Почесне місце на «копі» належало старійшинам села, найповажнішим чоловікам.

Члени громадського сходу збиралися на майданчику біля церкви або корчми, а з приходом зими у спеціальній громадській або найнятій для цього хаті, а то й в корчмі. На порядку денному завжди було чимало питань: тут вирішували, коли орати у цьому році, як розподілити землю, кому допомагати вдовами, як покращити стосунки з поміщиком і захистити свої права. Крім того, на громадському сході розбирали всілякі конфлікти між селянами – не тільки земельні, а й майнові, інколи родинні та інші. Дуже часто рішення сходу записували у спеціальну книгу. Ці рішення, як правило, оскарженню не підлягали.

Приймаючи те чи інше рішення, громада спиралася не лише на урядові законодавчі акти, а й на так зване звичаєве право та обичинну, вироблену століттями мораль, що ґрунтувалася на звичаях предків.

Завдання:

- 1) Прочитайте документ.
- 2) Які питання вирішувала громада?
- 3) Хто очолював громаду?
- 4) На які законодавчі акти спиралася громада приймаючи рішення?
- 5) Яке, на вашу думку, значення мала громада у житті селян?

Висновки.

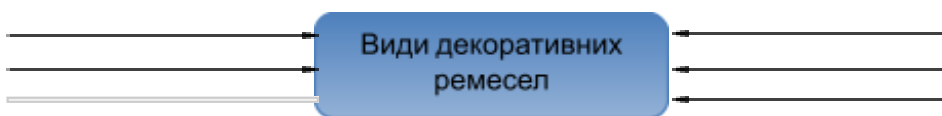
Традиційно-побутова культура українського села у першій половині XIX ст., не зважаючи на зміни, **залишила багато з минулих століть**. Це стосується традиційного українського житла, сімейних та громадських традицій, одягу, звичаїв та традицій. Продовжують *розвиватися українське декоративно-побутове мистецтво: гончарство, ливарництво, килимарство та ін.* В той же час **українці переймають й традиції інших народів**, особливо тих, які географічно являються їхніми сусідами, але й зберігають притаманні лише їм риси життя.

Змінюється й українське місто, в якому поступово руйнується самобутня українська культура, яка зазнає великого впливу з боку столичних міст Росії та Західної Європи. Внаслідок цього **між містом і селом відбувся розкол**, який поклав початок великим протиріччям (антагонізм) в суспільному й культурному житті.

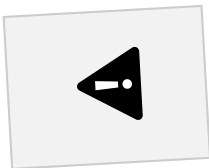

Питання для самоконтролю

- 1) Опишіть типове українське житло.
- 2) Які матеріали використовували зазвичай на території України для будівництва?
- 3) Охарактеризуйте розвиток декоративно-прикладного мистецтва у I половині XIX ст.
- 4) Опишіть національний одяг українців.
- 5) Які страви були найулюбленішими серед українців у I половині XIX ст.? Чи змінилися смакові пристрасті сучасних українців?
- 6) Чим була сім'я для українців XIX ст.?
- 7) З чим, на вашу думку, можна пов'язати факт наведений у тексті параграфа, щодо зменшення кількості осіб у сім'ях?
- 8) Яку роль відігравали жінки у тогочасному суспільстві? Яким було їхнє становище?
- 9) Заповніть схему.

- 10) Які нові сільськогосподарські продукти почали вживати українці межі XVIII – XIX ст.?

Словник термінів.

Антагонізм - (від грец. antagonisma — суперечка, боротьба), суперечність, що характеризується гострою боротьбою ворожих сил, тенденцій.

Віконце допитливих.

Молодіжні громади.

Як уже зазначалося, вхід до громадського сходу молоді був закритий. Але це не означало, що молодь не була пов'язана з громадою. По-перше, вона залежала від того, що там вирішували на громадському сході старші, а по-друге, вона входила до молодіжних громад, що були поширені по всій Україні. Як тільки хлопець чи дівчина підростали, вони мали право вступити відповідно до парубочої та дівочої громади. Він вступу до громад чітко окреслений не був. Для **хлопців – 16-18 років, дівчата ставали повноправними членами громади десь з 15 років**. Існувало також внутрішнє **розділення молодіжних громад на старшу та молодшу**. Парубочу громаду очолював **отаман (береза), дівочу – старша дівчина**, інколи серед дівчат не було чітко вираженого лідера.

Цікавим був **обряд прийняття хлопця до парубочої громади**. Це була не хвилинна справа. Дуже часто його приймали до громади під час якихось польових робіт. Він мав показати себе гарним косарем або женцем. Кожний регіон мав й свої особливості. Так, на Поділлі хлопець перед прийняттям до громади мав пройтися на руках, співаючи пісню.

Вступ дівчини до громади відбувався інакше. Кандидатка просила старшу дівчину бути її товаришкою і наставницею. Після цього вони дарували одна одній стрічки, хустки тощо – і нова дівчина ставала членом громади. Була єдина умова щодо неї – дівчина мала вміти прясти, шити, вишивати, що й робили дівчата на вечорницях.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ: ДУХОВНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ.

I. Історичний тренінг.

1. Коли було засновано Харківський університет?
2. В якій галузі наук здобули визнання Михайло Остроградський і Тимофій Осиповський?
3. В якому місті було створено декоративно-пейзажний парк «Софіївка»?
4. Назвіть майстрів українського живопису I половини XIX ст.
5. Хто був першим ректором Київського університету?
6. Директором, режисером і актором якого театру був Григорій Квітка-Основ'яненко?
7. Чим уславився Михайло Щепкін?
8. Володимир Боровиковський був архітектором чи живописцем?
9. Які ліцеї працювали в Наддніпрянщині у 1835 р.?
10. Хто створив першу в українській графіці серію офортів «Живописна Україна»?
11. Хто був одним з перших українських композиторів-професіоналів у Галичині?
12. Коли побачило світ перше видання «Кобзаря» Т.Шевченка?

II. Назвіть автора.

1. Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятийший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він взявши торбу тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гирия, ланців,
П'ятами з Трої наживав.
2. Очи черные, очи страстные,
Очи жгучие и прекрасные,
Как люблю я вас, как боюсь я вас,
Знать увидел вас, я не в добрый час.
3. Между тем черт крался потихоньку к месяцу и уже протянул было руку схватить его, но вдруг отдернул ее назад, как бы обжегшись, пососал пальцы, заболтал ногою и забежал с другой стороны, и снова отскочил и отдернул руку. Однако ж, несмотря на все неудачи, хитрый черт не оставил своих проказ. Подбежавши вдруг схватил он обеими руками месяц, кривляясь и дуя, перекидывал его из одной руки в другую, как мужик, доставший голыми руками огонь для своей люльки; наконец поспешно спрятал в карман и, как будто ни в чем не бывал, побежал далее.
4. Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,

Найперші сльози. Я не знаю,

Чи єсть у Бога люте зло,

Щоб у тій хаті не жило?

А хату раєм називають!

5. Крутійка Лисиця подала скаргу на Вола. Він, бач, пив брагу, «їв сіно, і овес, і сіль». «Суддею був Ведмідь, Вовки були підсудки». Волові не дали й слова вимовити на свій захист і безпідставно засудили до страти.

Так за такі гріхи його четвертувать

І м'ясо розідрати суддям на рівні часті.

Лисичці ж ратиці оддать.

6. Один из старшин взял палицу и поднес ее новоизбранному кошевому. Кирдяга, по обычаю, тотчас же отказался. Старшина поднес в другой раз. Кирдяга отказался и в другой раз и потом уже, за третьим разом взял палицу. Одобрительный крик раздался по всей толпе, и вновь далеко загудело от казацкого крика все поле. Тогда выступило из середины народа четверо самых старых, седоусых и седочупринных козаков и, взявши каждый в руки земли, которая в ту пору от бывшего дождя растворилась в грязь, положили ее ему на голову. Стекла с головы его мокрая земля, потекла по усам и по щекам, и все лицо замазала ему грязью. Но Кирдяга стоял, не сдвинувшись и благодарил козаков за оказанную честь.

7. Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
Он де, люде, наша слава,
Слава України.

III. Впізнай – хто Я?

1. Визначний філолог-славіст, палеограф, етнограф, один із засновників університетського слов'янознавства. Протягом 1826-1829 рр. навчався на етико-політичному відділенні філософського факультету Харківського університету. Після закінчення цього закладу працював у Харківському дворянському депутатському зібранні, був приватним учителем. У 1842 р. став першим професором-славістом у Харківському університеті, де читав курси з історії слов'ян та викладав слов'янські мови.

2. Український історик, поет і етнограф. Був знайомий з Т.Шевченком, О.Пушкіним, К.Рилєєвим. У 1831 р. видав у Москві поетичну збірку «Українські мелодії», у якій оспівав героїчне минуле українського народу. У 1847 р. поклав на музику вірш Т.Шевченка «Нащо мені чорні брови». Є автором «Історії Малоросії». З інших історичних публікацій найвідоміші – «Мазепа», «Гетьманство Барабаша», «Про козаків», «Збірник малоросійських пісень», «Південноруські пісні» та інші.

3. Архітектор цієї Біржі у Петербурзі руський архітектор, який за походженням француз. Працював у стилі класицизму та ампіру. Перші його архітектурні споруди, нажаль, не збереглися

до наших днів. Самими цікавими з них були дві театральні будівлі, що були побудовані за функціональним типом: Великий театр у Петербурзі та Оперний театр в Одесі, що повністю згорів у 1873 році.

4. Відомий актор-реформатор. До 1822 року був кріпосним та грав у кріпосному театрі. З великим успіхом виступав на сцені Полтавського театру, де за підтримки князя Репніна викупився з кріпацької залежності. Його близькими друзями були В.Гоголь-Яновський, у п'єсах якого він грав, Т.Шевченко, О.Герцен та багато інших. Грав також у п'єсах Івана Котляревського.

5. Автор цього портрету Олександра Сергійовича Пушкіна колишній кріпак графа Мініха. Лише у 1823 р. був звільнений від кріпацтва. Він один з основоположників романтизму в живописі Російської імперії. Вже у ранньому періоді своєї творчості художник активно цікавиться побутовим жанром, створивши велику кількість малюнків та етюдів українських селян. Самою відомою його картиною є «Кружевниця», де тип дівчини з нижчих верств населення стає символом жіночості.

6. Саме таким цього великого письменника побачив художник М.Альтман. Відомий письменник народився у містечку Сорочинці на кордоні Полтавського та Миргородського повітів, походив з давнього українського шляхетського роду. Велику роль у формуванні його світосприйняття відіграли батьки: мати – яка була дуже релігійною жінкою, та батько – який сам писав п'єси і навіть працював у театрі. Побут та життя українців були постачальниками матеріалу для фантазії цього письменника, що їх зображав у свої творах.

7. Український учений-натураліст, історик, фольклорист, етнограф і письменник. Народився на хуторі Тимківщина Золотониського повіту Полтавської губернії. Підтримував тісні стосунки й особисті зв'язки з Т.Шевченком, П.Гулаком-Артемовським, Є.Гребінкою, М.Костомаровим, М.Щепкіним. З 1834 р. – перший ректор Київського університету. Численні праці з історії Київської держави, козацтва, Гетьманщини, гайдамацького руху мали важливе значення для розвитку української історичної науки.

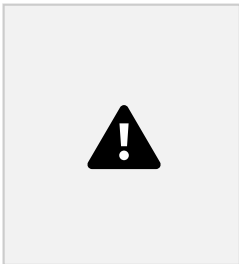
8. Український співак (баритон), композитор, драматург. Народився в містечку Городищі. Навчався в Київському духовному училищі і семінарії. У 1838 р. М.І.Глінка забрав його до Петербурга і особисто керував заняттями співу цього молодого таланту. Вчився співати також в Італії. Є родоначальником української опери.

IV. Тестові завдання.

1. Перший у Наддніпрянській Україні університет було відкрито у:
1) 1800 р., 2) 1805 р., 3) 1834 р., а) Києві, б) Ніжині, в) Харкові.
2. Університет св. Володимира у Києві було створено у:
а) 1800 р., б) 1805 р., в) 1834 р.
3. Львівський університет було відкрито у:
а) 1784 р., б) 1795 р., в) 1809 р.
4. Відомими українськими художниками I половини XIX ст. були:
а) М.Самокиш, б) В.Тропінін, в) І.Сошенко, г) К.Костанді, д) Т.Шевченко, е) М.Ярошенко.
5. Український національний професійний театр було засновано у:
а) Києві, б) Харкові, в) Одесі, г) Полтаві.

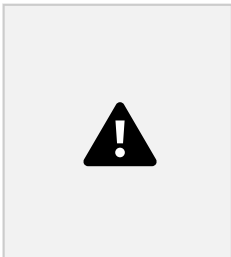
6. На портреті зображений ініціатор створення:

- 1) Київського університету,
- 2) Харківського університету,
- 3) Львівського університету,
- 4) Інституту Оссолінських,
- а) В.Каразін,
- б) М.Максимович,
- в) імператор Йосиф II,
- г) М.Оссолінський.

7. Напишіть правильно прізвища письменників I половини XIX ст. до кожного портрету:

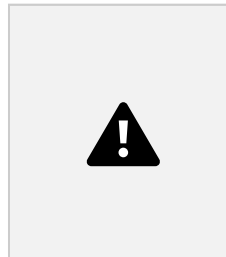
1.

2.

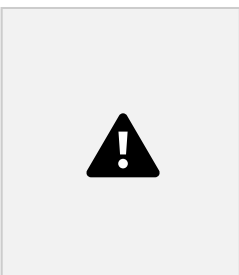
3.

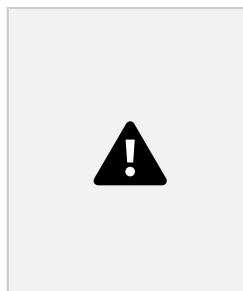
4.

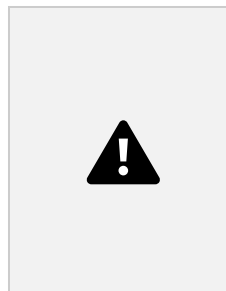
5.

6.

7.

8. «Батьком» нової української літератури вважається:
а) Євген Гребінка, б) Іван Котляревський, в) Михайло Максимович.

9. Закінчить речення: Найвідомішим українським кобзарем XIX ст. був виходець із Прилуччини...

10. Один із перших українських фольклорних збірників «Досвід збирання старовинних українських пісень» (1819) видав у Петербурзі:

- а) Тарас Шевченко, б) Михайло Цертелєв, в) Петро Гулак-Артемівський.
11. До кожного вченого підберіть ту галузь науки, у якій він відзначився:
а) Михайло Максимович,
б) Микола Маркевич,
в) Микола Костомаров,
г) Михайло Остроградський,
д) Ізмаїл Срезневський,
е) Дмитро Бантиш-Каменський,

- є) Тимофій Осиповський,
- ж) Олександр Потебня.

12. Встановіть відповідність між письменниками та їх творами:

- 1) П.Гулак-Артемівський, 2) Г.Квітка-Основ'яненко, 3) І.Котляревський,
 - 4) Т.Шевченко, 5) М.Гоголь, 6) Є.Гребінка.
- а) «Ведмежий суд», б) «Енеїда», в) «Миргород», г) «Наталка Полтавка», д) «Гайдамаки»,
 - е) «Тарас Бульба», є) «Брати», ж) «Єретик», з) «Пан Халявський», і) «Москаль-чарівник»,
 - к) «Пан та собака», л) «Сватання на Гончарівці».

V. Термінологічна розминка.

Дайте визначення термінам та поняттям:

- а) філологія,
- б) славістика,
- в) кобзар,
- г) театр,
- д) фольклор,
- е) архітектура,
- ж) ампір,
- з) опера,
- і) камерна музика,
- к) пейзаж.